

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

Nr. 1

1991

14. årg.

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegnede accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt med konsumtion (jf. »accisebod« i stedet for »konsumtionsbod«).

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Kontingentet er 36 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr. pr. årgang og tegnes samme steds. ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.

ZISE - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

*Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)
Sognepræst Arne Hægstad (næstformand)
Toldfuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)
Viceoldinspektør Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Direktør Kaj Elkrog
Overtoldassistent Aage E. Hansen, Padborg
Direktør René Mikkelsen*

Manuskripter, der ønskes optaget i ZISE, sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Allé 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrrevne, med stor linieafstand og bred margen. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed, men det foreslås i så fald først at kontakte redaktøren. Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes. Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.

ISSN 00105-8355
Lay-out: Dorthe Falcon Møller
Tryk: Wadmann Bogtryk/Offset, Thisted

Kronen, det fælles mærke for majestæters tjenere. Her fra Øresunds Toldkammer, del af udsmykning fra 1740. De fleste illustrationer til denne artikel er optaget af Finn Licht.

ligner sig selv - og dog. En forlænget undertitel peger frem mod et bredere spektrum af emner. Forsideillustrationen viser en sammenstilling med en håndfast symbolik, der angiver, hvad det drejer sig om. Også indholdsmæssigt vil man kunne aflæse en slags ekspansion.

Skiltningen udadtil er emnet for museumsleder, Holger Munchaus Petersens artikel. Her gør Toldvæsenets historiske behov for markering over for omverdenen sig stærkt gældende. Ikke så sært, al den stund, tolden opkrævedes ved passage af grænser, det være sig inden-, mellem- eller udenrigs. De fremmede skulle ikke kunne påberåbe sig uvidenhed om det rette sted for toldens erlæggelse.

Skatteopkrævningen havde ikke det samme problem. Skatteyderne boede nu engang, hvor de boede, i by eller på land. Lokaladministrationen vidste, hvor de var at finde, og de kunne let skrives i mandtal. Dette fremgår også af redaktørens bidrag, som tillige skulle vise, at indkomstskatten som sådan ikke blot er noget, der blev opfundet i 1903. Den har en fortid længere end som så.

Et afsluttet projekt er fembindsværket om told og afgift, toldpolitik og toldembedsmænd fra de tidligste tider til vore dage - for så vidt som historieskrivning no-

gensinde kan siges at være definitiv. Det kan den ikke, men for Told- og Skattehistorisk Selskab var det immervæk en markant begivenhed, der som ekko har denne sidste anmeldelse, forfattet af protokolsekretær, dr.phil. Kristian Hvidt.

Laklampens historie blev første gang fortalt mundtligt, og det har sin egen forklaring. Nu afdøde Henry G. Petersen fik den 15. juni 1989 udgivet »En tolders erindringer«. Sir Henry var ikke blot en ypperlig skribent, men tillige særdeles veltalende, og han kvitterede ved denne lejlighed med fortællingen med den gode og rigtige pointe. Dog var der - som altid - et manuskript i inderlommen. Det gik til redaktøren, mens laklampen kom på det, som her efterdays hedder Told- og Skattemuseet.

Da det helst ikke skulle gå sådan, at de udvidede bestræbelser kommer til at virke helt ud i det blå, har Selskabet i dette forår organiseret en hvervekampagne. Man får håbe, den når de rette. I den forbindelse vil en række publikationer i en begrænset periode kunne erhverves til særdeles favorable priser. De, hvis medlemskab er af ældre dato, bør dog være opmærksomme på, at de annoncerede kampagnetilbud gælder *alle*. Man skulle jo nødig gøre forskel her ved indgangen til tidsskriftets fjortende årgang.

Fælles arbejdsplads for toldere og skattefolk, kombineret Amtstue og Toldkammer i Ebeltoft - toldskilt til venstre og amtstueskilt til højre.

Her er stedet

– om skilte og skiltning

af Holger Munchaus Petersen

Ordene Told- og Skatteregion efterfulgt af stedets navn, trykt med sorte letlæselige bogstaver på hvid karton, tjener for tiden som pejlemærke for publikum, når de skal finde frem til skattefolkene og toldernes kombinerede arbejdspladser. Disse navne-skilte har indtil videre afløst toldernes ensartede rød/gul/sorte emailerede skilte og den mere lokalt prægede skiltning på Amtsskatteinspektoraterne.

Men hvordan og hvornår begyndte man egentlig at skilte? Det må vel nødvendigvis hænge sammen med, at der eksisterede faste steder, hvor afgifter blev opkrævet. Arkæologiske udgravninger forskellige steder i Danmark og i tidligere danske områder rører på forskellig vis velordnede samfund med myndigheder, der på faste pladser opkrævede afgifter - skat eller told - til at dække udgifterne ved at vedligeholde samfundsordenen.

En af de større handelspladser indenfor den danske interessessfære var Haithabu eller Hedeby på Slien. Her lå i Vikingetiden en af nordens største handelspladser. Nutidige udgravninger har blotlagt et væld af spændende effekter, der vidner om fortidens dagligdag. Blandt de motiver, der tilskrives Kong Godfreds interesse i at etablere Hedeby omkring år 808 var, at han her nemt kunne opkræve afgifter fra købmænd og handlende, der benyttede sig af den velbeliggende handelsplads. Arkæologerne er ovenikøbet fremkommet med bud på, hvor opkrævningsstedet lå! Det var på en af havnens moler, så nær ved de ankom-

mende skibe som muligt. Under udgravningerne er der i en stor koncentration fundet mønter og vægte under én mole. Hvorimod de fleste andre genstande er fundet omkring molerne. Men et told- eller skatte-skilt er ikke fundet!

Fra året 1292 fortæller Haderslev Stadsret blandt mange andre ting hvor meget, man skulle tolde. Haderslev lå som centret i en korsvej for handelen mellem nord og syd og mellem øst og vest. Den øst-vestgående handelsvej var fjorden. Nær fjordens udmunding i Lillebælt findes under det plumrede vand en række pæle nedhamrede i bunden på begge sider af sejlløbet, strækkende sig ind mod land, så der kun er efterladt en smal passage. Pælene kan fortolkes som et forsvarsværn, men kan vel også anses som en form for grænse, for på dette sted var det ganske enkelt at spærre sejltrengen med en kæde eller træstamme, så skibene ikke har kunnet passere førend afgifterne til samfundet var betalt.* Altså i princippet den samme indsnævring af trafikken, som endnu idag anvendes under kontrol ved grænser og i lufthavne.

Handelsfolk blev krævet for afgifter mange andre steder, eksempelvis på Skåne-markedet og ved de store kvægdrifters passage af grænserne på vej mod syd. Ved Helsingør blev der fra 1429 opkrævet told af skibe, der passerede igennem den danske konges farvande. Et fællestræk for alle disse tidlige opkrævningsformer har vel været, at publikum ikke behøvede et skilt for at finde frem til betalingsstedet, det offentliges tjenere fandtes på de steder, hvor kunderne nødvendigvis måtte passere, og passagen kunne først finde sted, når afgiften var erlagt i naturalier eller klingende mønt. Lokale skatter og afgifter til kon-

Et toldskilt er ikke overleveret fra Christian IV's tid, men monogrammet ses dog på pengeisten fra Malmø.

ge og kirke blev opkrævet af borgmestre og magistrater, og heller ikke her har der været behov for skiltning. Byernes og omegnens beboere kendte rådhusets placering.

I rigernes hovedstad, København, var borgen eller slottet det samlende centrum for magten. Ved siden af borgen blev der bygget et tårn helt ned til vandet, heri lå Toldboden, og her var også bommen, der først tillod skibene at passere, når tolden var betalt.

Bommen var en væsentlig del af toldernes kontrolmulighed. I tidens løb blev forholdene på Slotsholmen for trange. Så Toldboden måtte flytte, først til den nærliggende bygning, der senere blev til Holmens Kirke, og i 1623 til Knippelsbro. Året efter påbegyndtes et af Christian den Fjer-

des største anlægsarbejder, nemlig den betydelige udvidelse af Københavns areal. En del af denne udvidelse foregik langs søsiden, hvor byens renovation sammen med jord og andet fyld blev læsset af langs stranden. På nordenden af det opfyldte område blev der rejst en Toldbod, og ud i vandet blev anlagt St. Annæ Bro - omtrent der, hvor Vestindisk Pakhus idag kan ses.

Til at indsnævre skibenes passage ind i havnen, blev der på Amagersiden af bro og sejlrørende sænket et par skibe, så fra begge sider af det indsnævrede sejløb kunne tolderne holde et vågent øje med trafikken og ved at hæve en kæde, standse dem, der ikke godvilligt stoppede op for kontrol. Inde på land lå så Christian den Fjerdes Toldbod, men denne bygning var åbenbart vanskelig for fremmede skippere at finde, for i 1635 fik tolderen kongelig ordre til, at han på huset skulle opsætte en plakate, der fortalte, at det var her, man skulle lande med sit gods. Man kan dog formode, at plakaten var af et mere bestandigt materiale end papir, ligesom det som bevis på stedets autoritet nok også var forsynet med det kongelige navne-ciffer.

Udover toldbodområdets rent fysiske tilstedeværelse, må man erkende, at den konge, der har efterladt flest synlige beviser på sin regeringstid, var den samme Christian den Fjerde. En af de metoder han anvendte til at skaffe penge til de mange aktiviteter var en organisering af Toldvæsenet. Det skete ved Ordinantze om Toldens oppebørsel af 12. januar 1632. Heri bestemtes, at en tolder og en toldskriver skulle være på de bedste steder. Der fandtes også bestemmelser om, hvordan kunderne skulle forholde sig! Når varerne kom søværts måtte skibene kun lægge til på lovlige steder, hvorefter købmand og skipper straks skul-

le anmelde sig på toldboden - som altså var det lovlige sted. Kom varerne ad landevejen, skulle de angives i byporten og derfra ledsages af vagten til tolderen. Hvis der ikke fandtes en byport, så måtte transportøren »drage sig dermed strax til tolderen«.

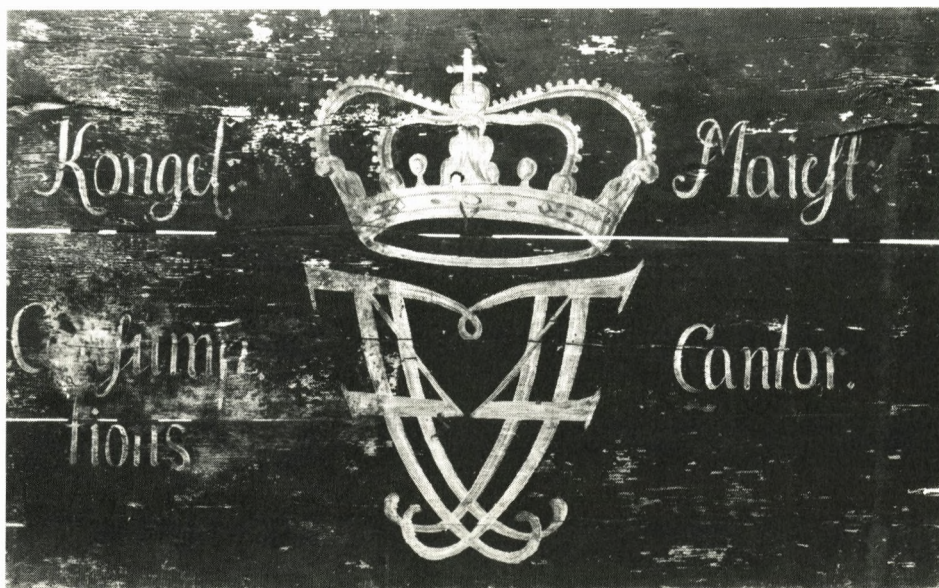
Kongelig Majestæts krone og navn

Blandt de bedste steder var naturligvis en af landets største byer - Odense. Her blev den første tolder, ansat efter den nye bestemmelse, Michel Jensen. En særskilt toldbod fandtes ikke i byen, så toldforretningerne ordnedes fra Michel Jensens private bopæl. For at give stedet autoritet og rigtig at kunne fremhæve hverv og status, lod han Ernst Snedker fremstille en tavle eller skilt med et ophæng. Hos Gert Maler

blev træarbejdet forsynet med stafferinger i fint guld og oliefarve, hvorpå Kongelig Majestæts krone og navn blev malet. Ringe og kramper til at fastgøre tavlen på stangen blev fremstillet af Jacob Kleinsmed. Alt i alt en udgift på 6 rigsdaler og 8 skilling.

Skiltet med kongens navn blev altså anbragt udenpå huset, i stil med laugssymbolerne for barberer, skomagere o.s.v., så ingen har kunnet være i tvivl om beboernes beskæftigelse.

Michel Jensens toldskilt var åbenbart ikke af særlig fremragende kvalitet, for hans efterfølger måtte i 1653 anskaffe et nyt skilt, hvorefter enhver kunne »vide, Hans Majestæts told og accise at erlægge og klarere«. Dette skilt forsvandt dog sporløst i løbet af nogle år.

Køge-skiltet er fra ca. 1712 med Frederik IV's kronede spejlmonogram.

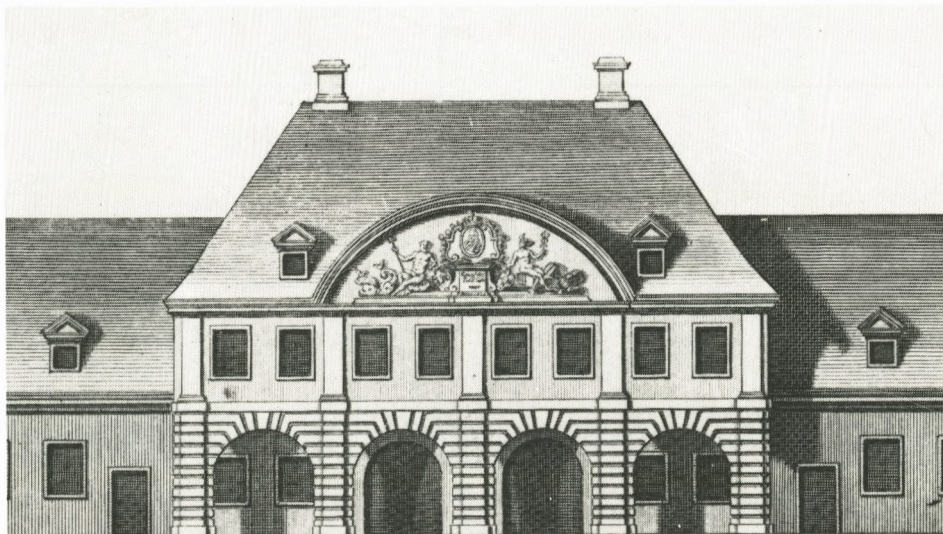
Desværre findes ikke mange af de tidligste toldskilte bevaret. Noget af det ældste, der kan kaldes et toldskilt, er fra øen Sild, hvor en sten har indhugget »Lister Dybs Toldcammer« med årstallet 1682, desuden Kong Christian den Femtes kronede monogram og omskriften PIKTA ET IUSTITIA.

Det næstældste bevarede toldskilt er fremstillet af træ og er egentlig slet ikke et toldskilt, men derimod et Consumtions-skilt. Consumtionen var den afgift, der be-

taltes, når varer førtes fra landet ind i købstæderne. Skiltet er fra Køge og bærer Frederik den Fjerdes kronede spejlmonogram. Denne konges regeringstid var fra 1699 - 1730. Skiltet blev i 1970-erne fundet i ruinerne af ejendommen Nørregade 24. Her boede fra 1712 - 1723 konsumtionsforvalteren, og skiltet bærer påskriften »Kongelig Majestæts Consumtions Cantor«. Efter dets officielle benyttelse, blev det degraderet og anvendt som en del af husets loftforskalling.

Kongel. Maiest. Consumption Contoir med Christian VI's monogram fra 1730.

»Toldkammerskiltet« på Københavns Toldbod fra 1733.

Københavns Toldbod

Efter Kong Frederik den Fjerdes død blev det 21. november 1730 påbudt, at alle gamle skilte skulle nedtages og i stedet erstattes med skilte forsynet med Christian den Sjettes navnetræk. I praksis skete ændringen ved, at det gamle skilt fik en ny gang maling, og så blev den nye majestæts navn anbragt. I Odense måtte tolderen indrømme, at intet skilt fandtes, og at der heller ikke havde eksisteret noget under hans forgænger i embedet, men tolderen fulgte naturligvis majestætens allernådigste vilje og lod forfærdige og opsætte et toldskilt. Ét Christian den Sjette-skilt findes bevaret på Københavns Bymuseum, desværre uden oplysninger om dets oprindelse, det er blot indgået i museets samlinger i 1920-erne.

Christian den Sjettes regeringsperiode var præget af modsætninger. På den ene side blev befolkningen påbudt sparsomme-

lighed og direkte forbud mod luksus, på den anden side stod Staten med store anlægsarbejder, som f.eks. den værdige kongebolig Christiansborg Slot fra 1740. Penge til sådanne bygningsværker skaffedes via skatter og told.

Københavns Toldbod var ifølge en meddelelse fra 1731 faldefærdig og udgjorde en latent fare for personalets liv og helbred. Kong Christian den Sjette gav derfor tilladelse til at opføre en ny stor toldbod, som stod færdig i 1733. De søfarende, der kom til København, kunne ikke være i tvivl om bygningens formål. I midten af det store kompleks var der opsat en stor stenfronton med en portrætbuste af landsfaderen, omkranset af Merkur med sin stav og Neptun med treforken, samt diverse eksempler på landets og søens overflod. Desuden en stor stenplade med ordene »Kongelig Majestæts Told-Cammer« samt angivelse af byggeåret - 1733. Pris for denne udsmyk-

»Toldkammerskiltet« fra 1733 genbrugt på Frilagerbygningen fra 1893.

ning: den nette sum af 396 Rigsdaler. Frontonen skal have været malet med oliefarver, den blev i hvert fald rensed for rester af disse i begyndelsen af 1890-erne, men på de eksisterende malerier af bygningen kan farverne ikke ses.

Christians den Sjettes regeringsperiode var i øvrigt også præget af en religiøs vækkelse. Også denne side fik indflydelse på Toldvæsenets udsmykning, ikke så meget den ydre, men derimod den interne. På den nyopførte toldbod blev der opsat en loftroset med indskriften »Saa giver Gud hvad ham tilhør og kongen told som hannem bør«. Tolden var åbenbart så vigtig, at man ligefrem kunne omskrive ting fra det nye Testamente, og så anvende dem som en aktuel moralsk opsang til kunder og tolde-

re. Tolden gik jo også til et godt formål, for det var jo en af landets væsentligste indtægtskilder. Så derfor kunne man også lade lidt af indtægterne gå retur til bedring af toldernes dagligdag. En anden meget markant toldbygning fra denne tid var Øresunds Toldkammer i Helsingør.

Københavns Toldbodbygning undergik de næste 150 år flere forandringer, men frontonen blev der ikke rørt ved. Da komplekset i 1890-erne blev revet ned, var en af de få ting, der blev bevaret, frontonen. Det var ved denne lejlighed, den blev rensed for resterne af oliefarver, de handlendes (og tyvenes) beskytter fik ny Merkurstav og de søfarendes gud en trefork af zink. Hvorefter det hele blev genbrugt som udsmykning på Frilagerbygningen. Da Fri-

lagerbygningen i midten af 1970-erne måtte vige pladsen for udviklingen og blev revet ned, var atter en af de få ting der blev bevaret - frontonen - og den sidder idag på Styrelsens bygning i Toldbodgades knæk.

Det er nok ikke helt galt at frontonens Merkur og Neptun's stave har stået model til det logo, der mere end noget andet kom til at symbolisere Toldvæsenet. I øvrigt blev de samme guder også genbrugt til frontonen på Aalborg Toldkammer fra 1901, dog her med de manende ord »Tiden har raske vinger«.

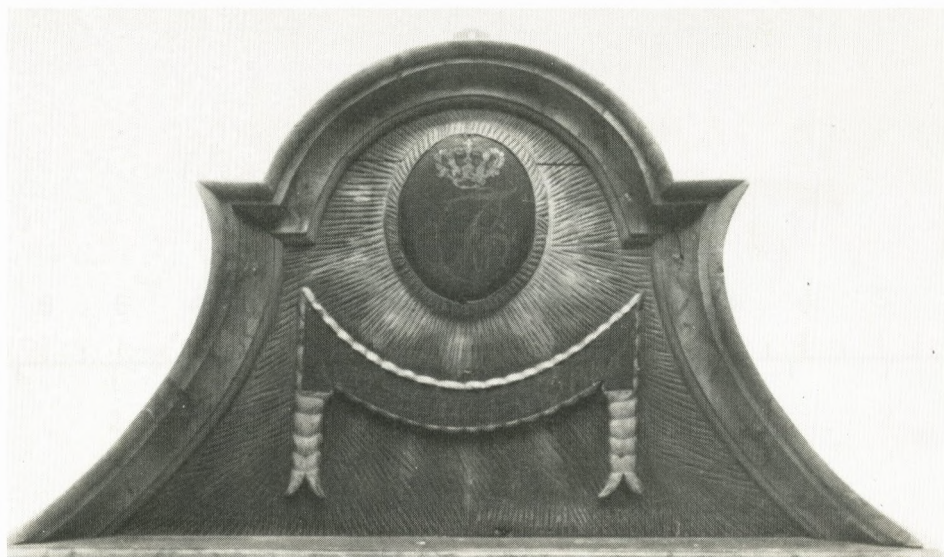
Kongen er død - Kongen leve

Christian den Sjette blev afløst af Frederik den Femte, der igen i 1766 blev efterfulgt af Christian den Syvende. Tronskifterne betød hver gang for Told- og Consum-

tionsvæsenet, at der som tidligere blev udstedt ordre til, at samtlige de ved toldbo-derne opsatte toldskilte skulle forandres således, at »Hans Mayts chiffer derpå skal sættes«. Tilsvarende skulle der anskaffes nye stempler og brændejern med kongens navn.

Ved Christian den syvendes tronbestigelse i 1766 kostede toldskiltets ændring i Ebeltoft 5 rdl. 48 sk, men tolderen begik en bogføringsfejl, så udgiften blev i stedet opført som indtægt. Fejlen blev senere udlignet ved, at Amtstuen debiterede ham beløbet. Mindre var omkostningen i Korsør, hvor den lokale maler kunne nøjes med 3 rdl. og 1 mark for at male med forgyldning og kongens navn.

Der var mange steder, hvor skilte blev anvendt for at vise, hvor told- og konsumtionsstederne var placeret. Toldstederne lå

»Told Cassererens Contoir« er teksten på dette skilt fra Christianias Toldkammer. Det er fremstillet i Christian VII's regeringstid, ommalet i 1808 med Frederik VI's monogram og senest forandret til CR i 1814, da den senere Christian VIII en kort tid var Norges konge. Siden har »nogen« åbenbart ikke fundet for godt at foretage yderligere overmaling. Skillet er udlånt fra Norsk Tollmuseum, der besidder tre dørstykker af denne type.

naturligt nok i havnene, og var vel rimelig lette at identificere for publikum, ligesom tolderne holdt øje med de ankommende og afgående fartøjer. Købstæderne var hver især omgivet af en konsumtionslinie, der var markeret. Og ved indfaldsvejene var der Consumtionsboder, hvor betjente kontrollerede og opkrævede afgifter for de varer, der blev bragt ind til byens forbrug.

Fremstillet under Christian VII, ommalet i 1808 og siden endt på »et loft«. Kronen kom til Toldmuseet i 1911, resten af skiltet kom i 1982 - atter sammenføjet er det nu en af museets perler.

Mange tjenestesteder - og ligeså mange skilte

Forordningen om købstads-Consumtionen blev i 1779 revideret. Der ankedes blandt andet over, at købstædernes slette indhegning de fleste steder gav lejlighed til indsnigelse. Derfor befalede majestæten på det alvorligste magistrater og byfogeder, at bistå med at indhegninger og indgrøftninger blev holdt i forsvarlig stand og at ulovlige

baglåger og indkørsler blev afskaffet eller spærret. For konsumtionsbetjentene kunne jo ikke være alle steder på én gang, deres pligt var først og fremmest at være på post i konsumtionsboderne. Og disse små bygninger rummede foruden det lille officielle kontor også bolig for betjenten og hans familie. Udvendig var bygningen forsynet med et skilt, sædvanligvis med kongens monogram, men det kunne også være rigsvåbnet eller en anden officiel udsmykning. Skiltets farver var der ingen forskrift for.

Under Christian den syvende blev landets befolkning i 1769 skrevet i mandtal:

Størst var

København med..... 70.514 indbyggere herefter kom

Odense med..... 5.464 indbyggere

Aalborg 4.425 indbyggere

Århus..... 3.837 indbyggere

Helsingør 3.669 indbyggere

Resten af købstæderne kan groft fordeles

Mellem 2 - 3.000 indbyggere 9

Mellem 1 - 2.000 indbyggere 18

Under 1.000..... 41

Landets mindste købstad var Frederikssund med et indbyggertal på 216. I det senere Sønderjylland havde storbyerne Haderslev 3.141, Aabenraa 2.701 og Tønder 2.584 indbyggere.

I alle disse byer fandtes konsumtionsboder med skilt. Skiltets oplysning må vel nok være mest beregnet på folk, der kom ude fra landet. I eksempelvis Stubbekøbing (488 indbyggere) fandtes fire boder, Østerport, Vesterport, Strandporten og så et hus. Skiltene til disse bygninger blev ved tronskiftet i 1766 ommalede for 1 rdl 64 sk. Til selve toldstedet måtte der ved samme lejlighed fremstilles et nyt Told- og Consumtionsskilt, det kostede 8 Rdl. 32 sk.

Et skilt var der altså både på toldboden og ved consumtionsboderne, og en gang imellem kunne skiltet blive et problem for majestæten. I Stubbekøbing opstod der i 1776 en større ildløs, og blandt de huse, der blev flammernes bytte, fandtes tolder Mønsters gård!

Tolderens personlige ejendom, en del af det kongelige inventar og toldindtraderne for oktober måned blev altsammen fortæret af ilden. Branden efterlod Mønster i meget fattige omstændigheder og han ansøgte derfor kongen om hjælp. General-toldkammeret så med sympati på ansøgningen og indstillede, at man så vidt muligt skulle godtgøre tabet. Dog på betingelse af, at han skulle aflægge ed på, at pengene havde været tilstede og at det ikke havde været muligt at redde de opbrændte toldpenge. Kongen resolverede, at pengene - 51 rdl, 46 1/2 sk - skulle eftergives den ulykkelige mand, og samtidig fik han lov til på kongelig regning at erstatte det opbrændte toldskilt med et nyt.

Efter allerhøjeste befaling

»På de steder, hvor det kongelige navnetræk skal bruges, skal det efter allerhøjeste befaling af 28 dennes gøres således, som indstukne træk udviser«, var hovedteksten i et cirkulære, der blev rundsendt til samt-

De fire skilte i Middelfart var i 1820 udsmykket med det kongelige navnetræk, et ommalet blåt bånd og »en liden Elephant«. Af disse skilte findes kun den nederste del af et, der tydeligt er fremstillet 1779, og ommalet 1808. Det var i 1840 så nedslidt, at det blev udskiftet. Denne rest blev i 1911 indlemmet i museets samling.

lige told- og consumptionsteder fra Vestindisk Guineisk Rente- og General Toldkammer den 28. Marts 1808.

Kongeskiftet betød arbejde for de lokale malere rundt omkring i landet. I Helsingør var det ikke muligt at ændre på toldboden, for Christian den syvendes monogram var ikke til at forandre, det var nemlig en stenfronton, der var sat op over indgangen. Ved byens øvrige seks kontrolsteder fandtes kun skilte ved de tre, og disse blev alle opmalede. I Korsør var der ved Hovedkontoret et told- og consumptionsskilt. Her blev det høje kongelige navn forandret sammen med årstallet. Arbejdet blev udført i ægte guld, pris 2 rdl. 1 sk. Skiltene på byens fire consumptionsboder var mere spartanske, de kostede hver 1 rdl. at få malet op.

Hjørring havde fire indfartssteder, Vesterport, Nørreport, St. Olaiabom og Østerbom. Hver af disse havde skilte, og omkostningen ved at følge den kongelige ordre var 2 rdl. Fra storbyen Aalborg lød regningen på 16 rdl. og 2 sk. Heri var iberegnet 5 stk nye kvægbrændejern, og så fik man antagelig kvantumsrabat, for regnin-

gen dækkede 4 skilte til Nørresundby og 5 til selve Aalborg - toldkammerbygningen havde ikke noget skilt.

Skiltene hang sædvanligvis blot på deres pladser, og blev vel ikke så påagtede i det daglige, de tjente vel mest som et statussymbol, for mon ikke de fleste kunder kendte placeringen af toldkamrene, og når man ad landevejen kom frem til købstaden, ja så havde consumtionsbetjentene jo pligt til at være på stedet, ikke alene alle søgnedage fra solens opgang til dens nedgang, men heller ikke på helligdage måtte dette vigtige opsyn savnes, og sådan var det i øvrigt på alle andre tider, hvor det var tilladt at komme igennem portene.

Dette skilt kom på auktion i 1982 og blev derefter givet som gave til museet af Dansk Toldtjenestemandes Forbund. Oprindelsen er ukendt, men forbilledet er tydeligt monogram og krone fra det specielle »varecontroltegn« fra 1812 og bladkransen genfindes på toldflaget.

Mest mulig sparsommelighed

Englandskrigene fik betydning for toldvæsenets brug af symboler. Fællesskabet mellem Norge og Danmark blev sprængt, og Norge blev svensk interessesfære. Den hellebardbærende norske løve måtte ikke længere optræde i danske anliggender. Det betød blandt andet nye toldtegn. Med hensyn til skiltningen blev der 15. januar 1820 rundsendt en cirkulæreskrivelse til samtlige told- og consumtionssteder, hvori der stod, at såfremt skiltet indeholdt det kongelige våben med den norske løve, så skulle der forfærdiges et nyt skilt, alene med det kongelige navne-ciffer. Og desuden skulle det være forsynet med omskriften: *Hoved Told og Consumtions Contoir* eller *Under Consumtions Contoir*.

Rundt om i landet fulgtes cirkulæret op af en meget nøje lokal inspektion af told- og consumtionsstedernes skilte. De fleste steder fik skiltene ved denne lejlighed en åbenbart tiltrængt oppudsning og gamle rådne skilte blev udskiftede med nye. Nogle steder fik tolderne det bare gjort, det var jo en ting der skulle være i orden. I Skagen var der skilte ved bommene, men intet ved hovedkontoret, så her blev der anskaffet et nyt formedelst 2 rdl. I Korsør var skiltene brugelige uden forandring, hvorimod det tidligere omtalte skilt på Toldboden formedelst ælde var ubrugbart til at istandsætte, så her blev fremstillet et nyt med indskriften »Corser Told Kåmer« (stregen over m betyder dobbelt m) med det høje kongelige ciffer, alt forgyldt i ægte guld for 10 rdl. 64 sk.

I Sæby var stedets skilte kun forsynede med Hans Majestæt Kongens navne-ciffer, og derfor behøvedes der forsåvidt ikke nogen ændring, men hoved-kontorets skilt

I 1987 konstaterede Dronningen under et besøg på museet ved første øjekast, at dette kunne ikke passe! Det skilt kunne umuligt være fra Frederik VII's tid. Som født eksport i kongemonogrammer tog majestæten da heller ikke fejl. Overkanten af det oprindelige C for Christian VII anes tydeligt takket være det skrå lys på fotografiet. Det imponerende skilt i sort og guld med stjerne, krone, blåt bånd og grå elefant stammer fra Ebeltoft, og blev således benyttet under fire konger - Christian VII, Frederik VI, Christian VIII og Frederik VII. Først i 1852 blev det kasseret, da de rød-gule farver herefterdags skulle være normen.

På Læsø turde tolderen dog ikke uden videre sætte arbejdet igang. Han spurgte først, om der måtte anskaffes et nyt skilt, da det gamle var meget forfaldent. Tildelingen blev givet, igen med formaningen »med muligste sparsommelighed«.

Skilte som en del af bygningen

I resten af Frederik den Sjettes regeringsperiode til 1839 blev der rundt om i landet bygget en del nye toldboder. Bygningerne var oftest statelige og ligefrem åndede autoritet, som f.eks. i Aalborg, hvor et nyopført Toldkammer blev taget i brug 1827. På fotografier af dette hus ses ikke noget toldskilt, derimod ses på husets front ordene KONGELIG TOLDKAMMER og derover ses det danske rigsvåben med en krone. Ingen kunne med denne indskrift være i tvivl om bygningens formål. Tilsvarende var det i Odense, hvor det nybyggede toldkammer blev taget i brug 1833 og sorte jernbogstaver over indgangspartiet dannede ordet TOLDKAMMER.

I Fåborg havde byens førende borgere igennem længere tid agiteret for bygning af et egentligt toldkammer. I 1837 vandt de gehør i København, og et af de væsentligste argumenter var, at nu havde man i Assens fået et toldkammer. Sagen gik igennem alle instanser, hvor indretning og overslag blev nøje granskede, hvorefter bygningen blev opført, men så kom man til skiltet! I Fåborg ville man gerne have dette udført på en kobberplade, der som udsmykning skulle have det danske rigsvåben med de to vildmænd. Selve pladen ville koste 8 rdl, og malerarbejdet 25 rdl. Det syntes man i København var for meget, en zinkplade med kongens monogram måtte være rigeligt, prisen for sådan et skilt ville

havde ikke den påbudte omskrift og så var det gammelt og i en »afsmagt form«. Toldstedets chef anmodede derfor om, at et nyt måtte blive tilsendt fra København eller eventuelt fra Aalborg, og så skulle det i øvrigt helst være malet på jernblik, for varighedens skyld. Svaret fra København var, at et nyt skilt måtte anskaffes - materialet skulle være træ, og så skulle der i øvrigt udvises mest mulig sparsommelighed.

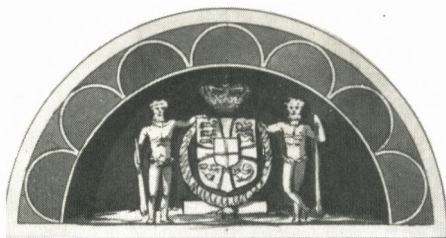
Toldkammeret i Aalborg fra 1827 med et rundt rigsvåben som »skilt«.

være 11 rdl, men så ville bygningen til gengæld ikke være som den i Assens, og det var jo det, der var lovet Fåborg-borgerne. Efter adskillige breve frem og tilbage blev slutresultatet det statelige skilt, som man ønskede i Fåborg.

Uforholdsmæssige udgifter

Christian den Ottende blev i 1839 landets konge, hvorefter det kongelige monogram

på skiltene skulle forandres. Igen skete det ved en cirkulæreskrivelse. Som tidligere blev der holdt et større skiltensyn og regningerne hobede sig op. I Fåborg fandt man ingen grund til at ændre på den nye bygnings skilt, det blev ikke malet, derimod fik konsumtionsbodernes skilte en ommaaling. I Næstved blev de seks gamle konsumtions-skilte udbedrede og forandrede, og så kom der tillige et nyt skilt til strandtoldbetjenten. I Ribe blev det til et nyt kobberskilt til hovedkontoret og to ligeledes nye træskilte til portene, det kostede tilsammen 24 rdl. 30 sk. I Frederikshavn blev de fire konsumtionsskilte ommalede, det kostede 6 rdl. 64 sk. I Hjørring var der hele ni skilte, ét på hovedkontoret, fire til bommene og fire til strandtoldopsynet, tilsammen 13 rdl. 48 sk. Skiltene på Maribos fem tjenestesteder fik alle det nye monogram for tilsammen 20 rdl.

»Da Hans Majestæt Kongen, ved allerhøjeste resolution af 21. januar d.å., har befalet, at det kongelige navne-chiffer i alle tilfælde, hvor der er brug for samme, skal udføres efter nedenstående tegning.....« - var Generaltoldkammerets besked til alle told- og consumtionssteder i den trykte cirkulæresamling 1848. Udgifterne til ændringerne skulle føres til udgift i det almindelige regnskab, men særskilt skulle der sendes beretning til Overtoldinspektørerne om beløbenes størrelse.

Pligtskyldigst strømmede tallene herefter ind. Sammenlagt kunne det opgøres til en udgift på 728 Rdl. 35 sk. Men det var ikke hele beløbet. Der var en del omkostninger, som ikke indgik i optællingen. Eksempelvis var der Fanø. Her havde tolderen ikke umiddelbart foretaget sig noget. I

Nordby fandtes nemlig intet skilt og i Sønderho var skiltet så brøstfældigt, at det ikke kunne repareres. Toldstedets chef valgte derfor først at ansøge i København, om han måtte anskaffe to nye skilte. Det fik han lov til.

Udgifterne for de enkelte steder var højst forskellige. Billigst var Samsøs enlige skilt med 1 rdl, medens skiltet til en anden lille - Christiansø - kostede 4 rdl. 56 sk. Forskellen skyldtes antagelig, at Christiansø fik et helt nyt skilt, for det eneste kendte skilt med Christian den Ottendes monogram stammer herfra. Nogle af de dyre steder vakte da også opmærksomhed i København. Hillerøds skiltning havde kostet 27 rdl, ikke langt efter lå Frederikssund, Holbæk, Næstved, Præstø, Sorø, Slagelse og Stege. Så fra alle disse steder udbad man sig en nærmere forklaring på den tilsyneladende uforholdsmæssige udgift!

Svarene blev indsendt til overtoldinspektørerne, der så redigerede en samlet forklaring til Generaltoldkammeret. Consumtionsstederne i Hillerød og Sorø, samt toldstederne Holbæk og Frederikssund havde ladet navne-ciffer og monogram forgyldte, sådan havde de gamle skilte været udsmykket. I Præstø havde man måttet anskaffe to helt nye skilte, i stedet for de gamle ubrugelige. I Næstved havde man måttet anskaffe ikke færre end tre nye skilte, og grunden til at Slagelse var kommet i den sorte bog med hele 12 rdl., skyldtes såmænd, at den lokale maler Worm, havde måttet ommale hele seks skilte, så de fik det reglementerede udseende. Ellers blev de store omkostningsforskelle tilskrevet reparationer og forgyldninger.

Roskilde var også blandt de byer, hvorfra en nærmere forklaring måtte gives.

Efterlysning: Originalen til dette skilt fra 1840 blev for nogle år siden stjålet fra Christiansø.

Den lød bl.a. på, at forgyldningen på hovedkontorets skilt havde kostet 8 rdl. Ved siden af havde man i Roskilde fået et nyt tjenestested, nemlig jernbanens kontrollør kontor. Jernbaneskiltet var fremstillet i 1847 med en bekostning af 4 rdl. 8 sk., dog var anskaffelsen af dette skilt ikke med i Roskildes samlede udgift på 23 rdl. 64 sk, kun skiltets ajourføring.

Jernskilt fra Skagen 1840, ommalet 1848 - sort med guld - og ikke siden med de oldenborgske farver.

De rød-gule oldenborgske farver

Jernbanesporet mellem København og Roskilde blev efterhånden udvidet vestpå mod Korsør, og man kan godt have en vis mistanke om, at det nye kollektive transportmiddel havde sin store andel i, at Købstads-Consumtionen forsvandt i løbet af 1851 og 1852. For consumptionsstederne i de små byer havde ikke fysisk mulighed for at kontrollere så mange rejsende på engang. Ihvertfald ophørte denne afgifts-

Herover skilt fra Ebeltoft nedslidt af sol, vind og regn. Det ægte guld afslører, at der under Christian IX's monogram oprindelig stod Frederik VII. Originalen fra 1852, kopien til højre er udført af snedker Keld Nielsen og maler Finn Nielsen.

form og dermed lukkede et utal af tjenestesteder, der hver især havde haft et skilt med lokalt præg. I 1852 var der således kun de egentlige toldkamre og kontrolsteder tilbage. Derfor kunne Finansministeriet udsende et nyt trykt cirkulære i 1852. Teksten påbød »ved samtlige Told- og Brændericontrolsteder, forsåvidt det ikke allerede måtte være tilfældet, i toldskiltet at anbringe i forgyldning på rød grund det kongelige navne-chiffer med kongekrone og omskrift *Kongeligt Toldkammer* eller *Kongelig Told- eller Brænderi-Control*«.

Det var de såkaldte oldenborgske farver rød og gul, der på denne måde blev standardfarverne for Toldvæsenets ydre skiltning. Hermed var man på vej til at afskaffe den lokalt prægede skiltning, men skiltene's facon var der endnu ikke rørt ved.

Den nye ensartethed blev dog ikke fulgt alle steder, i hvert fald i Fredericia havde man bibeholdt det gamle symbol - det danske våben - på et blikskilt, det sad sammen med et andet skilt, hvorpå der stod Det kgl. Havnecontoir.

Ved Direktoratets foranstaltning

Kong Frederik den Syvende døde i december 1863, og blev straks efterfulgt af Christian den Niende. Toldskiltene blev på trods af den urolige tid som vanligt beordret forsynet med den nye konges monogram. Efter krigen med den efterfølgende adskillelse fra Hertugdømmerne var Danmark blevet mindre, og det offentlige skiltning nok lidt mere synlig. Her medvirkede det nok også, at det var blevet lettere at komme rundt i landet, takket være jernbanerne. Generaltolddirektoratet afsendte den 5. oktober 1868 et enslydende brev til overtoldinspektorerne, heri hed det: For at toldskiltene ved de forskellige toldsteder efterhånden kunne blive ens, skal man anmode Overtoldinspektoratet om at pålægge samtlige toldsteder i sammes embedsdistrikt at iagttage, at de, når nye toldskilte skulle anskaffes eller ældre toldskilte skulle forandres eller repareres i nogen væsentlig grad, derom i hvert enkelt tilfælde hertil indkommer med andragende, hvorefter anskaffelsen evt. reparationen ved Dir. foranstaltning vil ske.

Kun et par dage efter var der atter brev til Overtoldinspektøren for Nørrejylland. Jernbanen - den jyske længdebane - var i 1868 ved at nå frem til Randers, så Gene-

raltolddirektoratet ønskede oplyst, om der til toldkontrollerne på jernbanestationerne var behov for toldskilte. Det var der, så til Randers, Århus, Skanderborg og Vejle blev der fremstillet nye ensartede skilte. I Horsens, som også fik jernbanestation, var der tillige behov for et toldskilt, men her havde den lokale toldinspektør været så tidligt ude, at han var kommet den nye beslutning i forkøbet. Han havde bestilt en kobberplade til skiltet hos en lokal blikkenslager, og han havde truffet aftale med en lokal maler om, hvordan skiltet skulle se ud.

Straks da toldinspektøren hørte om den nye bestemmelse, skrev han til Overtoldinspektøren og bad om forholdsordre. Overtoldinspektøren skrev om sagen til Generaldirektoratet, og efter at adskillige breve

Det ovale standardskilt, som det skulle se ud efter 1866. Her den sjældne udgave fra brænderikontrollen.

Det ovale skilt måler inklusive kanten 75 gange 59 centimeter, og det har siden den tid været standardmål for Toldetatens skilte.

havde været sendt imellem Horsens og Århus og mellem Århus og København bestemtes, at kobberpladen fra Horsens skulle sendes til København. Kobberpladen blev i København forsynet med de reglementerede farver og tildelt toldkammeret i Varde, helt derude vestpå var kobber måske også mere bestandigt end det blik, som de nye skilte var fremstillet af. Horsens fik ligesom de øvrige nye jernbanetoldsteder et af de nye standardiserede toldskilte. Prisen var 14 rdl. pr. stk, og leveredes af malermester Anton J. Hillebrandts Enke.

Det første toldkammer, der selv meldte sig efter det nye cirkulære var Kolding. Det skete 13. oktober 1868. Det var chefen, der tillod sig underdanigst at andrage på, at toldstedet måtte få tildelt et nyt skilt. Det gamle skilt var så hårdt medtaget af vejr og vind, at det trængte til udskiftning. Dertil

kom, at det var udført af to sammenføjede brædder, var oprindelig fremstillet til et murfelt på det tidligere toldkammer, hvorfor det nu havde en abnorm form. I øvrigt var det malet med mørkebrune bånd, men indeholdt dog den foreskrevne tekst og kongens monogram.

Meget papirarbejde

Vejen mod de ensartede skilte blev på det nærmeste brolagt med papir og krævede meget arbejde. Fra Skive toldkammer indkom i 1877 via Overtoldinspektoratet til Generaltolddirektoratet en høflig henvendelse: »... da det skilt med kongens navnetræk, der er anbragt udenpå toldkammerbygningen, er så medtaget af vejrliget, at det ikke synes passende at det forbliver i den tilstand, tillader toldkammeret sig at forespørge, om det gamle må indsendes for at males eller et nyt bør forventes tilsendt«. Overtoldinspektoratet indstillede til Generaldirektoratet, at det gamle skilt blev sendt til København for opmaling. Generaldirektoratet ønskede dog først oplyst, hvorvidt skiltet kunne repareres og males i Skive, men såfremt skiltet måtte findes ikke at kunne istandsættes, så der måtte fremstilles et helt nyt, hvor meget ville det da komme til at koste?

Ved et nyt, nøjere lokalt eftersyn viste det sig så, at det gamle skilt var revnet, og derfor ikke kunne repareres. En lokal due-lig malermester havde tilbudt at fremstille et helt nyt skilt af zink for 16 kr. Også dette brev gik via overtoldinspektoratet frem og tilbage mellem toldkammeret og Generaldirektoratet. Beslutningen i dette tilfælde blev, at skiltet måtte fremstilles i Skive og udgiften hertil - de 16 kr. skulle bogføres på konto 1 A 3 m 1 c.

Jernbanerne blev efterhånden hverdag, og rundt omkring fik tolderne anvist lokaler til eftersyn og behandling af gods. På Fyn blev der i 1870-erne åbnet en privat jernbane imellem Svendborg og Odense. Toldbehandlingen af godset fra denne banestrækning voldte problemer i Odense, for statsbanerne og det private jernbaneselskab kunne ikke enes om at stille de nødvendige lokaler til rådighed for toldvæsenet. I 1878 lykkedes det endelig at få bygget »Toldcontoiret ved Jernbanen« eller som stedet kom til at hedde »Toldlocalerne paa Odense Banegaard«. På stedets tidligere faciliteter havde der siddet et skilt med ordene »Kongelig Toldexpedition«, denne tekst ønskedes forandret til »Kongeligt Toldkammer«, samtidig ønskede man et større skilt. Både skilt og tekst blev bevilget. Skiltet blev fremstillet af Hillebrandt og leveringen fandt sted i februar 1878. Prisen var dobbelt så høj som for et almindeligt skilt, nemlig 32 kr.

I Helsingør skete der også mange ting, havnen blev i 1870-erne udvidet og toldvæsenets havnevagtsopsynshus, der havde et skilt med det kongelige navne-ciffer, trængte til fornyelse for ret at kunne vise toldvæsenets tilstedeværelse. Et nyt skilt med ordene »Kongelig Toldopsyns Contoir« blev afsendt fra København.

Ved Kongeå-grænsen var der også skilte. Fra Egebæk meldtes i 1880, at distriktets tre skilte trængte til opmaling og forgyldning, denne behandling mente tolderen ikke kunne foretages på betryggende vis i Ribe, så efter ansøgning blev fornyelsen foretaget i København.

De gamle træskilte blev efterhånden tolt skiftet ud. I Kallehave blev skiltet i 1884 beskrevet som værende råddent og skrøbeligt, så man ønskede og fik et nyt,

København havde mange små tjenestesteder som dette ved Christiansholms Fabrikker i 1913. Gad vide, hvor udgiften til skiltningen blev bogført?

ikke for stort skilt. I Korsør blev det gamle medtagne skilt - af en ikke længere brugelig form - nedtaget og et nyt metalskilt blev sat op i 1880. Frederikssund fik i 1884 et nyt skilt, fordi det gamle »ved slid og ælde er kommen i en uklædelig tilstand og ved dets form, det er nemlig ualmindeligt lille og uanseeligt og misklæder den i forvejen hæslige toldkammerbygning«.

Nybyggerbyen Esbjergs første toldbod havde selvfølgelig også et toldskilt, men med havnens tiltagende betydning som Danmarks port mod vest, fandt tolderen i 1881 ud af, at skiltet var temmelig smagløst af udformning og udsmykning, og desuden trængte det til opmaling. Derfor ville han gerne have et helt nyt. Det fik han, og ved samme lejlighed blev kontrolposterne Hjerting og Roborghus også forsynet med nye skilte.

Arkitekterne

Standardiseringen af toldvæsenets skiltning passede bestemt ikke de kongelige bygningsinspektører - arkitekterne - der stod for bygning af de nye toldkamre, der blev rejst rundt om i landet. Mange af disse toldkamre fik slet ikke noget skilt, men arkitekterne sørgede dog for, at publikum ikke kunne være i tvivl om, at her var der tale om magtens bygning. Tydeligt at se endnu på de skilteløse toldkamre i Aalborg og Århus.

Overtoldinspektoraterne fik i 1906 besked på, at de skulle foranledige, at alle skilte fra deres respektive distrikter blev sendt til København for opmaling - 15 stk ad gangen - så skiltene kunne blive forsynet med den nye konge, Frederik den Ottendes monogram. Prisen for en opmaling var 18 kr. pr. skilt. Skiltene blev herefter returneret til de respektive toldsteder.

Ved samme lejlighed blev det konstateret, at alt ikke endnu var standard. Store skilte fandtes i hvert fald i Odense og Vejle. Prisen for at give disse skilte en omgang maling og forgyldning var 24 kr. stykket. Vejleskiltet trængte dog til eftersyn hos en blikkenslager, det kostede yderligere 3.50.

Et af de skilte, der kom til København i 1906, var fra Skagen, som havde status af toldkontrol. I 1908 åbnedes byens nye havn, og ved samme lejlighed blev toldvæsenets nyopførte toldkammer indviet. Bygningen var tegnet af arkitekt Hack Kampmann, det gamle skilt blev sendt til København, hvor det for 18 kr. blev forsynet med omskriften Kongeligt Toldkammer, som nu var stedets status. Skiltet blev herefter sendt til Hack Kampmann, for det nymalede skilt skulle udgøre en del af udsmykningen på det nye hus. Det blev herefter forsynet med en bred guldramme og sat op på væggen, der vendte ud mod havnen.

Eksempler på Hack Kampmanns »toldkammerskiltning« ses til venstre med frontonen på Aalborg Toldkammer fra 1901. Forbilledet var tydeligt hentet i København. Til højre er det den monumentale indgang til toldkammeret i Frederikshavn, hvor toldskiltet fra 1915 med Christian X's monogram stadig er godt vedligeholdt.

I Horsens valgte Hack Kampmann i 1913 at placere et emaillet Christian X-skilt mellem de to velnærede drengebørn, hvis tilstedeværelse i øvrigt kan forekomme gådefuld. Er det Mercur og Neptun som små? Skiltets placering har været praktisk, det har siden kunnet udskiftes et par gange. (Fotos: Preben Jørgensen, Esbjerg).

Emailleskilte

Firmaet H. Kjellerup i København sendte i 1908 en prøve på en nyskabelse til toldvæsenet. Det var et skilt med teksten *Brevsamlingssted*. Firmaet var nemlig ude efter at forøge sin kundekreds, man havde skaffet sig leverancer til Postvæsenet og Telegrafvæsenet, der begge fremover ville benytte denne type skilte. Det var røde skilte, med ægte forgyldning og sortmalede skygger. Og så var de emaillerede. Firmaet tilbød at levere tilsvarende skilte til toldvæsenet for en pris af 13.50 kr. pr stk ved en mindstebestilling af 30 stk. Skiltetypens fordele var indlysende, det ville holde sig uforandret, når det blot ikke blev slået i stykker, og så ville skiltene altid fremstå smukke og blanke, fordi en regnskylle nok skulle klare rengøringen. Skiltene var fabrikeret i Tyskland, så den eneste indven-

ding var, at man først skulle undersøge om noget tilsvarende dansk fabrikat kunne leveres. Det kunne der åbenbart ikke, for firmaet H. Kjellerup leverede de følgende år toldvæsenets skilte.

Toldvæsenet fik i 1910 de første skilte af den nye type. Prisen var i mellemtiden faldet med 50 øre, så et skilt nu kun kostede 13 kr. Altså 5 kr. mindre end det kostede at male et af de gamle op. Til gengæld skulle firmaet så have de gamle skilte. Første levering, der betragtedes som et forsøg, bestod kun af 10 skilte, som blev leverede med 2 til Ribe, 1 til Bogense, 1 til Slagelse, 1 til Holstebro, 1 til Odense og 3 til Fåborg. Det tiende skilt var til Viborg, bestemt til en nyopført toldkammerbygning, tegnet af Hack Kampmann, og det blev ligesom det malede skilt til Skagen forsynet med en bred ramme, så skiltet udgjorde en del af bygningens udsmykning.

Senere fik Vamdrup et skilt, men ak, da det nåede frem til grænsebyen var glæden begrænset, emailen var sprunget i skruehullet og på kanterne. Kronens guldbeklædning var falmet og navnetræk og ciffer anbragt skævt. Så herfra ville man have et nyt. Firmaet ville dog ikke give sig, for man hævdede, at beskadigelserne skyldtes forkert montering på stedet.

Efter Christian den Tiendes tronbestigelse bestilte Overtoldinspektoratet for Nørrejylland 26 skilte med *Kongeligt Toldkammer* og 96 med *Kongelig Toldkontrol*. Overtoldinspektoratet for Østifterne havde behov for henholdsvis 35 og 116. De mange tjenestesteder i København fik også skilte. Stykprisen var stadig 13 kr, så man må sige, at inflationen havde ekstremt dårlige vilkår. Skiltene blev fremsendt til de respektive steder, og straks begyndte klagerne at strømme ind. Emailen var slået af,

Hack Kampmanns brede guldramme på skiltet fra Skagen har sikret dette sjældne eksemplar fra Frederik VIII's tid.

forgyldning manglede, man havde fået toldkontrol i stedet for toldkammer og omvendt. Men da året gik på hæld var skiltningen på plads, og de emailleerede skilte med Kong Christian den Tiendes kronede navnetræk sad nu på behørig vis på alle toldvæsenets bygninger - eller rettere på næsten alle, for der var jo stadigvæk steder, hvor arkitekterne havde sørget for anden skiltning.

Kong Christian var i 1914 på tur rundt om i sit rige ombord i kongeskibet *Dannebrog*. Et af de steder, der fik officielt besøg fra søsiden, var Skagen. Her havde toldstedets chef åbenbart ikke anset det for nødvendigt at udskifte skiltet med guldramme og Frederik den Ottendes navnetræk fra 1908. Men med den store virak på havnen i anledning af kongebesøget, blev det antagelig bemærket, for i 1915 blev der leveret et tidssvarende emailleter skilt.

Den sædvanlige procedure var, at det gamle skilt skulle sendes retur til København i det nyes emballage, men skiltet med den store ramme passede ikke ned i trækassen, så det blev ikke returneret og endte i stedet på bygningens loft. Det var jo blevet krig i mellemtiden, og der var andet at tænke på. Sidenhen blev skiltet fundet frem af glemelsen og hængt op på et af bygningens kontorer. Idag kan man så kun være glad for, at den sædvanlige procedure ikke blev fulgt, for dette skilt er tilsyneladende det eneste eksisterende, der bærer Frederik den Ottende monogram.

Gamle skilte med ny maling

Krigens alvor kom på en pudsig måde til at berøre toldvæsenets skiltning. Nogle mindreårige Slagelsedrenge havde den 4. august 1916 fået fat i en luftbøsse. Ammuni-

Under første verdenskrig genanvendtes gamle skilte, nymalede og med den nu regerende monarks monogram.

tion var sten, og deres skydeskive - det emailleerede rød/gule *Kongelige Toldkammer*-skilt på Slagelse jernbanestation. Træfsikkerheden må have været nogenlunde, for tre dage senere kom der brev fra Slagelse med anmodning om at få et nyt skilt tilsendt. Men ak, skiltene var jo fremstillet i Tyskland, og det sidste var udleveret til Skagen året før, så der fandtes ingen, og de tyske leverandører havde andet at se til.

Men en toldbygning uden skilt kunne man jo ikke have, så man fik åbenbart fat i en del af de gamle - Frederik den Ottende - skilte, lod dem male op af malermester Otto Hansen i København for en pris af 16 kr. og 48 øre for hvert skilt. Og det var sådan et skilt, der blev sendt til Slagelse. Også andre steder blev der i de følgende år af den ene eller anden årsag behov for et nyt skilt, og til alle blev der leveret gamle med ny maling.

Ovenfor den klassiske ovale form, for neden til højre den superelliptiske efterfølger fra 1972.

Sønderjyllands genforening med kongeriget medførte mange ting for toldvæsenet, bl.a. blev Overtoldinspektoratet for Nørrejylland i 1920 til Overtoldinspektoratet for Jylland, samtidig flyttede det i oktober 1920 ind i en ny bygning i Århus. Navneændringen blev markeret ved, at der fremstilledes et skilt, med omskriften *Overtoldinspektoratet for Jylland*. Genforeningen betød også, at toldstederne langs Kongeågrænsen blev nedlagt, og der oprettedes en række nye toldsteder langs den nye grænse og i Sønderjyllands byer.

Nogle af de skilte fra Kongeågrænsen, der ikke længere var behov for, blev opmagasineret i Kolding, hvorfra man så blandt andet kunne tilbyde et skilt af form som et skjold, med påskriften *Danmark Grænse Toldsted*, samt et skilt med ordet *Holdt*. Begge skilte havde været placeret på en

træpæl. Kunne disse skilte anvendes ved den nye grænse? Det kunne de: Skjoldet blev sendt til Krusaa og *Holdt* til Oksevejen.

De øvrige nye toldsteder måtte lade sig nøje med gamle opmalede skilte, for først i løbet af 1920-erne blev det påny muligt at anskaffe emailerede skilte.

Udskiftningen af Christian den Tiende-skilte med Frederik den Niende i 1947 foregik helt anderledes rationelt. De gamle skilte blev omhyggeligt taget ned og som regel underkastet behandling med en hammer, så al genbrug var udelukket. Herefter blev de nye fine skilte sat op på alle relevante steder. Adskillige af de emailerede Christian den Tiende skilte undgik dog denne hårdhændede behandling, de blev i stedet lagt på loft, og sidenhen nåede en del ad sære veje frem til Toldmuseet.

Med en ny skiltefacon - superelipsen - blev Dronning Margrethes selvkomponerede navnetræk sat op på toldstederne i 1972. De gamle Frederik den Niende-skilte blev indsendt til oplagring på materieldepotet.

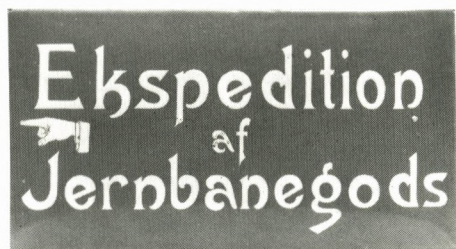
Fra 1980 er disse skilte sammen med de overlevende Christian den Tiende-skilte i stort omfang blevet tilbudt Distriktstoldkamrene og anvendes mange steder som en del af bygningernes indre udsmykning. Med den nye midlertidige skiltning på Told og Skats bygninger, kan de gamle skilte jo passende få selskab af de nu utidssvarende toldskilte fra 1972 i den indre udsmykning.

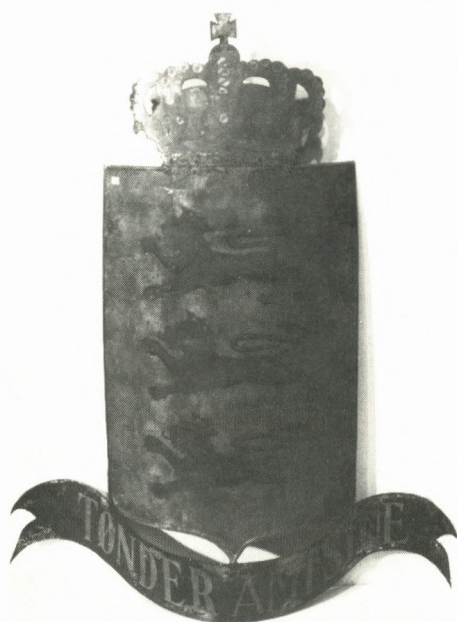
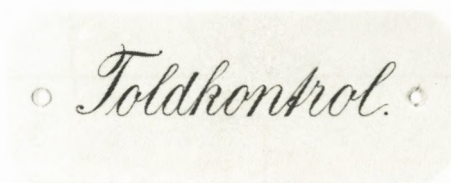
Grænsegendarmeriet

Endelig var der Grænsegendarmeriet, der for første gang blev organiseret i 1839. Grænsen var markeret med sten og pæle, samt nogle steder med skilte. Ved Kongeåens- og 1920-landegrænsens toldsteder klarede man sig med de egentlige toldskilte, dog af og til med afvigende tekster, som på skiltene fra Kolding. Efter Anden Verdenskrigs afslutning blev der fremstillet en hel række specielle skilte til markering af Grænsedarmeriets afsnit og distrikter m.v. Disse skilte var lyseblå, med hvid skrift og kongekrone i guld. Trods Grænsegendarmeriets forandring til Toldgrænsekorpsset i 1953, blev mange af disse skilte genbrugt og eksisterede, da korpsset indgik i Toldvæsenet 1969, og lykkeligvis findes endnu en del af disse skilte bevaret.

Amtstuernes skiltning

Med hensyn til måden, hvorpå Amtstuerne har skiltet med deres mangeartede opgaver, er vi beklageligvis på mere usikker grund. Endnu er det kun meget få - og forholdsvis nye - skilte, der er kommet for dagens lys. Men noget har der været. Amtstuerne blev oprettet i 1662, og med deres mangeartede opgaver, må der have været et behov for at markere, at her var Majestættens tro tjenere. Skiltningen har været til selve kontorerne, til de magasinbygninger, hvor naturalieafgifterne skulle opbevares o.s.v.

Ud fra de skilte, der indtil nu er kommet til museets kendskab, kan man slutte, at der blev påbegyndt en ensartet skiltning i tiden omkring første Verdenskrig på det tidspunkt, da Told og Skat havde fælles generaldirektør. En del af materialet til skiltningen kom antagelig fra nogle af de gamle malede Frederik VIII-toldskilte. Disse blev så forsynet med krone og stedets geografiske lokalitet og ordene *Kongelig Amtstue*. Farverne var rød baggrund, forgyldt krone og navn med sorte skygger. I begyndelsen af 1920-erne fik Amtstuerne emaillede skilte med Kongens monogram. Og disse skilte blev i 1947 udskiftet med nye tilsvarende skilte forsynet med Kong Frederik den Niendes monogram. I 1950-erne kom en ny type skilte frem. Men den samme form for ensartethed, som tilstræbtes i toldvæsenet, kan dog ikke ses at have været gældende.

Amtsligningsinspektoraterne og sidenhen Amtsskatteinspektoraternes skiltning har så vidt de eksisterende eksempler kan tydes, været helt overladt til de stedlige chefer.

På Told og Skattemuseet vil det i 1991 være muligt at se størstedelen af de skilte,

som har fået lov til at overleve skiftende tider. Herefter skal nogle af de indlånte originale skilte returneres, men museet vil dog også i fremtiden have eksempler fremme på, hvordan der har været skiltet, og er naturligvis meget interesseret i at få udbygget museets egen samling. For der er ingen tvivl om, at der endnu findes skilte i privateje, som først virkelig vil komme til deres ret, når man kan se dem i en større sammenhæng.

Kilder:

Trykte:

Betænkning Nr. 437 af 1966: Vedrørende mulighederne for at inddrage Amtstuerne og deres personale i arbejdet på indkomstbeskatningens område.

Cirkulæresamlinger på Toldmuseet.

Dansk Toldhistorie Bind 1 - 5.

Forordning angaaende Consumtionens ... af 1779.

Forordning om Tolden og Købstads-Consumtionen af 1797.

Gyldendal og Politikens Danmarks Historie.

Haandbog for Amtstuerne 1942.

Kjøbenhavns Toldbod fra de ældste Tider indtil vore Dage: Herm. Andersen, København 1915.

Odense toldkammers historie 1632 - 1988: Af Otto Madsen og Anders Monrad Møller.

Ordinanse om Toldens Oppebørsel af 12. januar 1632.

Schous Love- og Forordninger.

Zise, Toldhistorisk Tidsskrift 1978 o.v.

Andre:

Oplysninger indhentet fra:

Bornholms Museum, Rønne.

Johannes Henriksen, Toldvæsenets Materieldepot.

Københavns Bymuseum.

Købstadsmuseet Den gamle By, Aarhus.

Køge Museum.

Norsk Tollmuseum, Oslo.

Arkivalier:

Rigsarkivet:

Generaltoldkammer- og Kommerce Kollegium. Danske Forestillinger og Resolutioner.

Gruppeordnede Toldsager.

Byggesager - spec. Fåborg.

Samlet sag vedrørende toldskilte 4 - 145, 1 og 2.

Reviderede Toldregnskaber div. år.

Summariske Konsumtionsregnskaber div. år.

Journaler, Sjællandske og Fynske Told- og Consumtionskontor 1820, Jyske Toldkontor 1820, 2. Toldexpeditionskontor 1848 og Første Danske Told- og Konsumtions ekspeditionskontor 1848.

Div. arkivalier på Toldmuseet.

** Vedrørende pøleafspærringen på Haderslev Fjord og dens toldmæssige formål er dette en teori udviklet på et dykkertogt med skonnerten Fulton i 1989.*

Nedenfor: Et skilt, der endegyldigt kommer på museum. Antagelig tegnet af A.E. Grønvold i tiden efter Toldmuseets oprettelse i 1911.

Taxerine
Lbr. 3.

Silvesters
 in folio
 Annals Cor-
 tributions
 Augustat
 for anno-
 = 1710 pag-
 pag. 8.

Et skattemandtal år 1710

af Anders Monrad Møller

Peder Klokke, Jørgen Handskemager og Christen Rokkedrejer, Samuel Skræder, Mogens Urtegaardsmand og Christopher Skomager - man føler sig hensat til en af Holbergs komedier, og det er tidsmæssigt ikke meget galt. Kun en halv snes år skiller, og brugen af erhvervsbetegnelsen var faktisk et karakteristisk træk ved datidens navneskik, som den lærde professor gjorde lystigt brug af på Den danske Skueplads. I samtiden benyttede man naturligvis også tilnavne, som ikke havde med næringsvejen at gøre, og enhver den, der kendte sin fars fornavn, kunne tilføje dette et -sen. Man kan blot se på følgende smukt klingende række: Hans Pind Slagter, Hans Berthelsen Farver, Ole Normand Daglønner og Peder Christensen Øltapper.¹

Illustrationen viser, hvor de farverige navne stammer fra. Det er noget så prosaisk som et skattemandtal fra Holbæk, hvor der på 4½ side er opregnet skatteydere og dermed sammenhørende beløb i rigsdaler og mark. Listen viser, hvad hver og én af de 137 var »taxeret« til, da der i 1710 skulle betales en ekstraskat, den såkaldte krigsstyr.

Johan Aldevelt Vertshuusmand, Hendrich Madsen Aulsmænd og Lorentz Musicanter er endnu en række kuriøse eksempler fra denne mandtalsliste. Hertil kommer, at Magister Johannes Herfort angiveligt var sognepræst, Peder Birch var postmester, apotekeren hed Edvard Fel-

mand, mens det om Ole Kremmer udtrykkeligt blev anført, at han levede af avling, altså landbrug. Før man ved af det, er man godt på vej til at skaffe sig lidt i retning af en oversigt over erhvervsfordelingen i Holbæk år 1710. Dette og andet og mere kan man da også benytte denne liste til, som det vil fremgå af det følgende. Blot må det indledningsvis indrømmes, at de, der forfattede dette mandtal, var ualmindelig flinke til netop at benytte de erhvervstilnavne, som gjorde det så let og ligetil at skelne mellem Peder Post og Peder Hiulmand. Fra andre byer stammer fra denne tid lister med relativt langt flere prosaiske sennavne, så Holbækmandtallet med de mange »Holbergpersoner« er altså særligt udvalgt og ikke helt typisk i så henseende. Men ellers var der skam god grund til at understrege erhvervet i forbindelse med udarbejdelsen. Det vil fremgå, når man ser lidt nærmere på, hvad der i det hele taget lå bag denne fortegnelse over 137 holbækkere, hvoraf de 106 tilsyneladende uden problemer kan rubriceres efter erhverv.

Danmark-Norge var - som så ofte før - gerådet i krig med arvefjenden, Sverige-Finland. Frederik IV, der kom på tronen i 1699, havde det følgende år dristigt givet sig i lag med Karl XII, men de første, kortvarige krigshandlinger blev lidet glædelige set med danske øjne. Svenskerne gik i år 1700 temmelig uhindret i land ved Humlebæk, dækket af en kombineret engelsk-hollandsk flåde. Der blev meget hurtigt sluttet fred.

Imidlertid havde Karl XII andre interesser at pleje og fortsatte skærmydslerne med Sachsen, Polen og Rusland, så Frederik IV kunne slikke sine sår uforstyrret i de følgende fredelige år. Men i sommeren

1709 led svenskerne det afgørende nederlag ved Poltava, og så var situationen pludselig en helt anden. Frederik IV rustede og afsendte i oktober samme år en formel krigserklæring. Nu eller aldrig skulle de tabte landsdele øst for Øresund vindes tilbage. Det blev - som bekendt - aldrig. Men ellers kunne man fra dansk side glæde sig over opsigtsvækkende bedrifter - Tordenskjold - og til sidst en fredsslutning i 1720, som på mange måder var fordelagtig. Blot kostede det foreløbig penge, mange penge, og fra 1709 og i de følgende år kom den ene ekstraskat efter den anden, således også den krigsstyr påbudt ved forordningen af 25. marts 1710, som her er i centrum for interessen.²

Hvis man synes, at det korte og knappe referat af begivenhedsforløbet virker lige lovlig kynisk, modsvares det egentlig ganske udmærket af den begrundelse, som indledte netop denne forordning. Der blev ikke stukket noget under stolen. Med let moderniseret sprogbrug hed det: »Vi have været forårsaget at gribe til de allerede begyndte krigsoperationer«, og derfor kunne man nok forstå, »at Vi af yderste kræfter såvel til lands som til vands bør være betænkt på at sætte Os i sådan stand, at Vores foretagende dessein (hensigt) til den ganske nations berømmelige eftermæle lykkeligen og vel kan vorde fuldført, til hvilket at sætte i værk udfordres store udgifter«. Ingen kunne således være i tvivl om, at en krigsstyr svarede til sit navn. Der har ikke været megen trøst at hente i kongens lille indrømmelse af, at dette skete »i hvor ugerne, Vi det endog gjorde«. For alle har det været klart, at nu skulle der betales ekstraskat. Det var, hvad der plejede at ske, når landet var i krig med Sverige.

Meget groft kan man om de normale statsindtægter sige, at en stor del hvilede på landbrugsjorden i form af hartkornsskatter, mens byernes økonomiske ressourcer først og fremmest søgtes tappet med told og forbrugsafgifter - sidstnævnte i form af den såkaldte konsumtion, herunder den, der skulle betales ved byporten. Permanente indkomstskatter havde man ikke, men under krig eller blot krigsfare forsøgte man sig af og til med noget, der bedst kan sammenlignes netop med moderne skat på indkomst og formue.³ Det var besværligt at administrere den slags, så det forekom kun, når der skulle gøres en virkelig kraftanstrengelse, som det var tilfældet med krigsstyren i 1710.

Om alle købstadsbeboere hed det ved den lejlighed, at de skulle betale, uanset hvilke privilegier de kunne påberåbe sig. Det skulle gælde alle, som havde »middel, bestilling eller næring«, den være sig liden eller stor.⁴ Med »alle« mentes »så mange som med billighed kunne eragtes at være udi sådan stand og vilkår, at de til dette påbud bør at contribuere« (bidrage). Heraf kan man slutte, at myndighederne fornuftigvis var på det rene med umuligheden af at plukke hår på den pilskaldede. De helt besiddelsesløse kunne ikke beskattes, så de allerfattigste byboere slap fri. I forbifarten kan man notere, at det må betyde, at der i Holbæk i 1710 nok var lidt flere husstande end de 137, hvis overhovedet er opregnet på det foreliggende mandtal.

I ekstrabeskatningens brogede historie kan man træffe de såkaldte kopskatter, det vil sige skattebetaling pr. hoved - kopf - med et ensartet beløb pro persona. Det var der altså ikke tale om i dette tilfælde. Krigsstyren skulle udtrykkeligt »propor-

tioneres« efter enhvers »evne og formue«. Og naturligvis også efter de enkelte byers formåen. Kort sagt, der skulle foretages en ligning så at sige på to planer. Det organiseredes ved at nedsætte en kommission for hvert stift.

En uge efter forordningens fremkomst fik magistraten i Holbæk brev fra pågældende skattekommissærer, som var identiske med ingen ringere end stiftamtmanden og Sjællands biskop.⁵ Borgmesteren og de to rådmænd har vidst, hvad der var i vente, for den trykte forordning havde de allerede fået i hænde. Nu ønskede de to kommissærer, at der hurtigst muligt blev udarbejdet mandtal for Holbæk i fire enslydende eksemplarer, således at man havde dem parat til et snarligt møde. Fremgangsmåden skulle være den, at medlemmer af bystyret såvel som udvalgte borgere - både repræsentanter for de velbjerger og de mindre bemidlede - skulle trommesammen til en sammenkomst, hvor der skulle taxeres.

I Holbæk fik man travlt med at sætte fire borgere til at affatte et sådant mandtal. Det blev Byrge Mogensøn Bring, kendt fra »vores« mandtalsliste som prokurator, det var Niels Krag, der var købmand, Anders Hiort, som var øltapper, og endelig den Niels, der underskrev sig Frerechsen, og som derfor ikke umiddelbart kan placeres efter erhverv.⁶

De fire var færdige med deres opdrag allerede den 7. april og kunne da aflevere en omfattende fortegnelse over 154 potentielle skatteydere. Det var ikke skattemandtallet i den færdige udgave, for endnu kunne der ikke sættes beløb på, men ellers er det eksemplar, som er bevaret i magistratens arkiv, helt åbenbart en foreløbig udgave. Personernes rækkefølge er

nøjagtig den samme - med en pudsig undtagelse. De fire borgeres første liste havde sognepræst, kapellan, rektor, hører og klokker placeret et sted midtvejs. I den endelige udgave ses præsten m.fl. med passende reverens anbragt allerforrest. Og så var der i øvrigt en række personer, der gled ud i en senere fase.

Når skattemandtallet i den første version ikke havde beløb anført, skyldtes det naturligvis, at dette skulle klares i samråd med kommissionen, og ingen kunne på forhånd vide noget om, hvad de ville forlange. Men de fire borgere gjorde sig megen umage med karakteriserende bemærkninger om de enkelte. Cathrine salig Hans Bertelsens var nok enke, men hun boede i egen gård og ernærede sig ved maltgøring og måtte siges at være temmelig velhavende. Mogens Urtegaardsmand var derimod gammel og forarmet, Carl Møller var installeret på en lejet vandmølle, og Lars Visiteur havde pantsat sin gård, ernærede sig af lidt øltapperi og var næsten forarmet. I tilgift til en række supplerende og uddybende oplysninger får man også i langt de fleste tilfælde bekræftet erhvervsbetegnelserne. Både Peter Bødker og Isaach Snedker drev det pågældende håndværk og levede dermed op til deres efternavn.

Det kan med sikkerhed siges, at selv om de fire havde sat deres navne under det første mandtal »med en god samvittighed, det for høje øvrighed kand og vil bekendt være«, så var det ikke noget, som helt uændret kunne sendes videre. Ved siden af den mere ærbødige placering af gejstlighed m.v., som med tallene 1-5 blev angivet på listen, var der andre småjusteringer. Når de brave borgere ligefrem skrev om borgmester Grubbe, at han var bemid-

let, og om rådmænd Jacob Jensen, at han var temmelig velhavende, så var det alligevel at gå et skridt for vidt. Det blev streget. Derimod fik den tilsvarende bemærkning om enken Cathrine skam lov til at blive stående!

Det kan ikke ses, hvornår listen over skatteydere blev reduceret fra 154 til 137, men det kunne sådan set godt være gjort allerede på rådstuen i Holbæk begrundet med forordningens ord om, at man skulle medtage dem, der med »billighed« kunne contribuere. Der er i alt fald ingen tvivl om, at det var de fattigste, der blev slettet. Peter Schreder var »arm og elendig«, Jacob Simonsen var »fattig og forarmet«, Niels Tømmermand var for gammel til at fungere som tømrer, Esben Vængevogter var »heel fattig«, og hertil kom nogle enker, som intet havde at leve af. Indtrykket er, at det stort set var folk ude af erhverv, der på denne måde blev sorteret fra. For flere af dem, der blev stående, var også påhæftet betegnelser som »fattig«, »gammel og forarmet« eller lignende.

Hvornår og hvor Holbækborgerne mødtes med stiftamtmand Krabbe og biskop Bornemann, fremgår heller ikke. Men at kommissærerne afholdt en række møder rundt om på Sjælland fremgår af deres indberetning og af den afsluttende opgørelse med blandt andet de renskrevne mandtaller, som de kunne aflevere den 11. juni.⁷ Her findes også fordelt over flere sider underskrifter af samtlige de borgmestre, rådmænd, byfogeder, taxeerborgere, herredsfogeder, provster etc., som havde medvirket. Fra Holbæk var det borgmester Grubbe, rådmænd Christen Christensen Senior og de fire tidligere nævnte borgere, som i protokollen højtideligt prentede deres signatur under edsformu-

laren om, at de havde taxeret uden »persons anseelse, venskab eller fjendskab, gunst eller gave, had eller nid«, men efter »bedste forstand, videnskab og andre forekommende omstændigheder og lejligheder«. - Forbløffende, som de negative udtryk klinger langt kraftigere end de mere vage positive.

Det kan forekomme gådefuldt, hvordan kommissærer og Holbækborgere bar sig ad med at taxere efter en forordning, som ikke sagde andet om skattens højde, end at alle, som kunne, skulle bidrage proportionalt. Men lignet blev der, og der er sådan set ingen tvivl om, at kommissærerne - eller jo nok deres underordnede - lagde et niveau, som man så kunne arbejde ud fra. Det er nemlig påfaldende, at den laveste takst overalt - med kun ganske enkelte undtagelser - var fire mark, altså 2/3 rigsdaler, det være sig i Holbæk eller andetsteds. Det ser ud til, at man forud har besluttet, at det skulle være satsen for daglejerer, enken, den fattige håndværker, urtegårdsmænd, kort sagt alle dem, der i det mindste skulle betale *noget*. Resten var da et spørgsmål om proportion, og så har såvel borgmester og rådmænd som de fire taxeerborgere været på det rene med, hvad der videre skulle foretages. Man kunne bare gøre, som man plejede i skatteanliggender.

Sagen var den, at også de enkelte købstæder havde skatteopkrævning til kommunale formål. Således blev det netop i maj 1710 nødvendigt at udskrive en ekstra byskat i Holbæk. Borgmester og rådmænd beklagede, at det skulle være nødvendigt i disse tider, men der var altså løbet ekstraordinære udgifter på, så der var ingen vej uden om.⁸

Den lokale skat opkrævedes ved en procedure, man hurtigt genkender. Fire ta-

xeeborgere blev udpeget - borgerligt om-
bud - og de foretog en ligning i form af
udarbejdelsen af et mandtal med anførsel
af skattebeløb for hver enkelt. Resultatet
blev siden approberet af magistraten, og
pengene opkrævet af kærneren, der for-
resten det år var identisk med Christopher
Skomager. Og når Otte Skrædders enke
kom af med én mark i byskat, så blev det
til fire mark i krigsstyr. Tolderen, Jürgen
v. Ham, som lokalt svarede fire mark, fik
tredoblet beløbet til 12 mark = 2 rigsdal-
ler, og så fremdeles. Der blev ikke benyt-
tet nogen fast omregningsfaktor og altså
ikke slavisk »oversat« fra byskat til
krigsstyr. For så vidt blev der altså lignet
helt fra grunden, men med godt og vel en
fordobling som det typiske resultat. De to
mandtal minder derfor svært om hinan-
den. Man kan person for person aflæse
den samme relative placering, den samme
status i det lokale hierarki.

Efter vel overstået taxering kunne de
137 skatteborgere i Holbæk se frem til at
skulle betale i alt 437 rigsdaler i krigsstyr.
Bystyret modtog en genpart af det revide-
rede mandtal med vedføjede beløb, hvor-
efter Christopher Jørgensen Skomager
stod for opkrævningen og den senere afle-
vering på amtstuen.⁹ Der skulle betales til
to terminer pr. 11 juni og 11. oktober.

Kommissærerne skrev i deres beretning
om arbejdet, at de havde fulgt den konge-
lige befaling og efter bedste evne sikret
sig, at der var gået så lempeligt frem, at
der ikke skulle blive de store problemer
med en prompte betaling. I alt fald for
Holbæks vedkommende holdt dette stik.
Ved årets slutning var der kun to restan-
ter. Vesti Bager skyldte fire mark af den
ene rigsdaler, han var blevet taxeret til,
mens Jens Krogbeen, daglønner, kun hav-

de kunnet klare én termin og således
manglede de to mark til den anden. Men
ellers var pengene altså øjensynligt kom-
met relativt smertefrit i kassen.

Der var en betragtelig spændvidde mel-
lem de laveste og de højeste skattebeløb. I
Holbæk var i alt 14 ansat til fire mark, og
i den gruppe finder man Frederik Skoma-
ger, Iver Tellesen Daglønner og enken
Ingeborg Vestes, som levede af lidt avling.
I den modsatte ende af skalaen var belø-
bet 36 gange så stort, men det var der til
gengæld kun én, som betalte, nemlig
borgmesterenken madame Schult, som
drev købmandskab og tillige var en af by-
ens store ejendomsbesiddere.¹⁰

De to næste på Holbæklistens top-ti var
fornøjeligt nok også kvinder. Madame
Juil sad på Holbækgaard og havde i øv-
rigt store renteindtægter, mens renteskri-
ver Jacob Sørensens enke helt tydeligt
udelukkende var sat i skat af sin formue.
Begge betalte 20 rigsdaler. I intervallet
mellem 20 og 10 rigsdaler finder man han-
delsfolk, borgmesteren såvel som to køb-
mænd. Nok en borgmesterenke var her
smukt placeret i lighed med sognepræsten,
der med sine 13 rigsdaler og 2 mark som
den eneste embedsmand kom med i top-
pen. Tiendepladsen med lige netop 10
rigsdaler var der tre kandidater til. Atter
to købmænd og så studiosus Lorentz
Wissing, der angiveligt levede af sine mid-
ler. Den lever godt, som lever skjult, og
han var faktisk helt undtagelsesvist blevet
glemt i første omgang. Studiosus Wissing
har næppe haft egen husholdning, og det
må være grunden til, at taxeeborgerne
overså ham. Men det blev der altså rådet
bød på.

Rangerer man skattebeløbene ind på
række med de højeste i spidsen, og tæller

man herefter op, får man nedenstående resultat.

Antal	Rigsdaler	Mark	Pct.
34	278	-	63
34	81	4	19
34	42	-	10
35	35	2	8
137	437	-	100

De 34 største skatteydere tegnede sig altså for 63 procent af det samlede beløb, og i denne gruppe indgår alle egentlige købmænd og større formuebesiddere, men kun ganske få håndværkere. Der var kun seks af disse, der kunne gøre krav på at tilhøre den mest velhavende fjerdedel. Det gjaldt byens farvermester og den mest fremtrædende bager, maltgører, kleinsmed, bødker og bager. Håndværkerne var ellers at finde spredt over midtergrupperne og i den nederste ende med typisk fra 1 rigsdaler og til 2 rigsdaler og 4 mark i skattebeløb.

Man kan naturligvis fundere over, hvor retfærdig denne ligning egentlig var. Var den virkelig proportional med skatteevnen? Egentlig har man ikke meget at bygge nogen vurdering på. Borgmesterens og rådmandens diskrete rettelser på det første mandtal kan jo godt bestyrke den mistænksomme. Men i modsat retning må trække de to kommissærers tilstedeværelse. Stiftamtmand og biskop - eller nok igen retteligt deres undergivne - har med rimelighed kunnet sammenligne og anlægge deres vurdering af, hvad en borgmester vel kunne være værd i skattemæssig henseende. Det var jo nok lige præcis baggrunden for deres medvirken.

Og når man vender sig til taxeerborgernes rolle, er der næppe tvivl om, at de i

den lille købstad har vidst god besked med hinandens handel,andel og øvrige næring. Alverdens sociale kontrolmekanismer har sikret, at den, der stak hovedet frem, også kom til at svare den skat, han eller hun var skyldig. Købmanden havde sin kreditværdighed at værne om og kunne alene af den grund ikke tillade sig at fremtræde alt for ynkværdig udadtil, og håndværkernes status har været let at aflæse - antal svende, hvor mange fag bygninger - og var den enkelte selvejer eller boede han til leje? Skattemandtal vil på den ene side næppe kunne hævdes at være nogen tro afspejling af en historisk virkelighed, men man får på den anden side næppe noget helt fejlagtigt indtryk.

Takket være de to udgaver af skattemandtallet fra 1710 kan der sættes erhverv på samtlige 137 skatteydere minus to, således at en oversigt som nedenstående med rimelighed kan udarbejdes.

	Antal	Rigsdaler	Mark	Pct.
Handel	26	173	-	40
Håndværk	62	110	-	25
Liberales				
erhverv	7	15	4	4
Daglejere	6	5	4	1
Landbrug	13	21	4	5
Rentiers,				
enker	10	70	4	16
Embedsm.	11	36	4	8
Uoplyst	2	3	4	1
I alt	137	437	-	100

Som man kunne vente, var det handel og håndværk, der dominerede købstadens erhvervsliv. I den første gruppe med meget store skatteydere er ikke alene medregnet købmænd og handelsfolk, store og små, men tillige de syv personer, hvis hoveder-

hverv var angivet som øltapperi. Egentlig forbløffende mange i betragtning af, at de var i selskab med både Johan Aldevelt Vertshuusmand og Erich Pedersen Kroemand.

Den talrige håndværkerskare, som dog kun tegnede sig for en fjerdedel af skattebeløbet, rummer flere tidstypiske erhvervsbetegnelser. På listeform med antal vedføjet i parentes, ser det således ud:

Bager (5), Maltgører (5), Slagter (2), Bødker (2), Smed (2), Grovsmed (1), Klejnsmed (4), Tømrer (2), Snedker (5), Rokkedrejer (3), Hjulmand (1), Murermester (2), Feldbereder (2), Sadelmager (1), Skomager (6), Skoflikker (1), Handskemager (4), Hattemager (2), Farver (1), Skrædder (5), Pottemager (3), Parykmager (1) og Bartskærer (1) - hvortil en uspecificeret, om hvem det blot hed, at vedkommende drev sit håndværk. Alle i Holbæk har dengang vidst, hvad det var.

Karakteristisk var det, at en del af ovennævnte i virkeligheden var enker, som ikke desto mindre udtrykkeligt blev forbundet med deres afdøde mands erhverv. De har arbejdet videre ved hjælp af svende eller sønner - således var bartskæreren identisk med en enke, der næppe selv har ført kniven.

Sidstnævnte kunne med en vis rimelighed lige så vel være anbragt under liberale erhverv, som er en noget uensartet gruppe med procurator Bring som den mest velhavende med et skattebeløb på 8 rigsdaler. Apotekeren hører med her i lighed med musikanten og jordemoderen. Tre møllere er også placeret i denne kategori - af disse havde den ene lejet en vejrømle, den anden en hestømle og den tredje en vandømle.

Daglejernes beskedne placering giver sig selv, mens landbruget er ensbetydende

med avling som hovederhverv. Datidens købstæder var ikke mere byprægede, end at man kunne fremvise en betragtelig andel rene landbrugere. I Holbæk var det altså en tidendel af skatteyderne, men her til kom, at en lang række af de øvrige også havde deres andel af bymarken. Husdyrhold var en selvfølge i 1700-tallets købstadgård.

Den halve snes, som i første række levede af deres formue var dels de tidligere nævnte »madamer« højt på strå, dels også en del enker, om hvem det hed, at de ingen »næring brugte«, men nok var i besiddelse af så store midler, at de skulle sættes i skat. Det var åbenbart af og til muligt også for en håndværker at lægge så meget på kistebunden, at enken kunne klare både dagen, vejen og skatten.

Endelig er embedsmændene i denne sammenhæng muligvis lidt undervurderede. Det hænger sammen med den forholdsregel, kongen allerede havde taget, nemlig at afkorte dem alle de første 20 procent af deres løn. Kommissærerne var blevet gjort opmærksom på dette for, at de kunne tage tilbørligt hensyn. Når sognepræsten alligevel var med på top-tilisten med 13 rigsdaler og 2 mark, kan det skyldes, at kaldet hørte til de fede i bogstavelig forstand i kraft af en god avling. Det har alle sognebørnene været fuldt på det rene med. Kapellanen, Rectoren på den lærde skole, høreren sammesteds så vel som klokkeren gjorde sig gældende med beløb fra fire til én rigsdaler. Organist, Byfoged, Byskriver, Postmester, Tolder og også konsumtionsbetjenten udgjorde resten af embedsstanden. Den sidstnævnte egentlig med urette, fordi han var privat ansat i lighed med en kollega, hvis hovederhverv imidlertid var øltapperi.

Forbløffende og vel egentlig lidet betryggende, men det må bemærkes, at konsumtionen - forbrugsafgiften - var bortforpagtet til en af byens største købmænd.

Man kan komme langt i karakteristikken af Holbæks skatteydere anno 1710 alene ved hjælp af dette mandtal i udkast og renskrift - sidstnævnte på karakteristisk vis skæmmet af revisionens krydser og krusseduller. Med inddragelse af andet materiale ville billedet yderligere kunne kompletteres. Ved denne lejlighed har sigtet imidlertid alene været at dokumentere, hvad der kan komme ud af et enkelt af de tusindvis af skattemandtal fra 1600- og 1700-årene, som ligger bevaret i arkiverne. Lidt på slump er valgt et fra det år, da Peter Wessel tiltrådte tjenesten på Søkadet akademiet og da den 26-årige Holberg sad og skrev historie på Borchs Kollegium.

Det kan diskuteres, om der hermed er begået en skattehistorisk miniature eller et lokalhistorisk mikrostudie. Pointen må være, at det er begge dele. Det fascinerende er, at en sådan lille undersøgelse af krigsstyren og dens opkrævning afgiver spændende stof om den i denne forbindelse tilfældigt udvalgte lokalitet, Holbæk. Således i det små. I det store kan man dyrke skattehistorie for dette emnes egen

skyld, men bør derfor ikke være blind for, at det også vil være frugtbart i en større historisk sammenhæng.

1. Rigsarkivet, Rtk. 2243.328, Kommissionsakter 1710-14.
2. Forordningen om en Krigs-Styr i Danmark, kvartudgaven.
3. Om datidens ekstraskatter se Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider, Kbh. 1948, s. 77f.
4. I øvrigt skulle også en række personer på landet udenfor bondestanden, godsejere, forpagtere, præster, herredsfogeder, møllere, skovridere etc. betale efter denne forordning.
5. Landsarkivet for Sjælland, Holbæk Rådstue, C, Magistratens indkomne breve 1710.
6. Landsarkivet for Sjælland, Holbæk Rådstue, H, Kæmnerregnskaber 1710.
7. Nemlig i Rentekammeret, jf. note 1.
8. Som note 6.
9. Som note 5.
10. Se også Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie I, Holbæk 1936-37, s. 357 og samme: Fra det gamle Holbæk, Spredte Bidrag til Byens Historie, Holbæk 1932, s. 87.

Toldhistorien afsluttet

af Kristian Hvidt

Imponerende er ordet for den indsats, der er ydet for at få udgivet Dansk Toldhistorie i fem bind. Det store værk med mere end 2.000 sider er kommet til verden med en betydelig energi og præcision. Det store opus er blevet undfanget, bøgerne skrevet, projektet finansieret, trykningen gennemført og alle siderne korrekturlæst et par gange, alt i løbet af knap fem år. Det er, som om initiativtagerne allerede i begyndelsen af firserne anede, at hvis toldvæsenets flerhundredårige historie som selvstændig institution skulle skrives, så var det *nu!* Omtrent samtidig med, at det sidste bind i værket udkom, blev toldvæsenet som bekendt sammenlagt med skattevæsenet og gik op i en højere administrativ enhed.

Det fembindede toldværk kan, set i en større sammenhæng, betegnes som en slags pionergerning. Det udfylder et forsømt område inden for historieskrivningen, forvaltningshistorie. Den danske centraladministrations udvikling er blevet stedmoderligt behandlet, selv om det er en meget væsentlig del af overbegrebet, Danmarkshistorie. Med de sidste årtiers voldsomme vækst i den offentlige forvaltning er det blevet endnu mere relevant at beskrive centraladministrationens udvikling set i en større sammenhæng. Nu er Toldvæsenet altså begyndt for sin del og efter sigende kommer der meget snart en tilsvarende grundig skildring af den anden af de store offentlige etater, Post & Telegrafvæsenet, endda under ledelse og medforfatterskab af den samme redaktør, som har gennemført og til dels skrevet toldværket.

Toldvæsenets historie vil blive stående som et værk af blivende værdi. Selv om dets tilblivelse var så tilsyneladende hurtig og ubesværet, er det ikke gået ud over kvaliteten. Ikke mindst er det sidst udkomne bind, nr. 4, vellykket. Det er skrevet af projektets ene hovedredaktør, dr. Anders Monrad Møller og handler om to verdenskrige i dette århundrede og tiden imellem dem. Som flerårig medarbejder i toldvæsenet og konsulent for toldmuseet kan han fagterminologien og arkivlabyrinterne i sit væsen på fingrene, foruden at han som historieskriver har denne metiers teoretiske og praktiske håndlag. Det gør, at man læser dette bind med samme glæde og tryghed, som når man hører den virkelig dygtige musiker spille: Man kan koncentrere sig om emnet uden at behøve krumme tæer over sproglige knaster eller faglige brister. Ja, der er overskud til, at denne beskrivelse af toldvæsenet i vore bedsteforældres tid er blevet morsom læsning. Man - og det gælder sikkert alle læsere - må give små kluk fra sig, når Monrad Møller beskriver de snurrige forhold i lovgivning eller administration.

Snurrigheder er der en hel del af i denne periode. Administrativt betød toldloven af 1908 ikke nogen modernisering af toldvæsenets grundprincipper og procedurer. I så henseende beroede forvaltningen i mange henseender på den »store« toldlov af 1797, den første, der introducerede begrebet frihandel i Danmark. Fra gammel tid havde toldvæsenet mange mærkelige opgaver uden for den traditionelle. Det skulle f.eks. siden 1839 opkræve afgift af handelsrej-

sende og omrejsende agenter, en såkaldt rekognition, som de skulle betale endnu langt op i dette århundrede. En større opgave var at registrere og måle skibe og desuden varetage landets sundhedsinteresser gennem karantænevæsenet. Det var jo toldere, som først besteg indsejlene skibe og var bemyndigede til at udstede »samkvemspas«, så i hvert fald de raske søfolk kunne komme i land. Endnu op til anden verdenskrig var toldvæsenets virksomhed i høj grad koncentreret om at kontrollere skibsfarten i og udenfor havnene. Toldere stod gerne til søs, men ikke før meget sent med damp og motor i båden. De sejlede bl.a. med »rugbrødsmotor«. Endnu i 1911 havde toldvæsenet fast ansat ikke færre end 234 stoute toldrorsbetjente og 10 overrorsbetjente til det mere praktiske. Hvor

mange ved, at denne store gruppe kongelige embedsmænd har efterladt sig et ganske imponerende monument i København. Kører man gennem Randersgade på Østerbro vil man på et hjørne se en prægtig beboelsesejendom, der minder os om, hvad der skete med nogle af de 244, da alderen og dampkraften slog årene ud af deres hænder. På huset står med store bogstaver: TOLDROSBETJENTENES STIFTELSE, og på hver side sidder medaljoner med relief af de knebelsbartbesmykkede rorsbetjente, som sørgede for stiftelsens opførelse.

Det korte af det lange i denne bog er, at samtidig med, at Danmark forandrede sig meget på de 30 år 1914-45 mellem de to store verdenskrige, ændrede det kære »væsen« sig ikke synderligt. Toldere var

fortsat efter 1914 toldere i pæne uniformer med guldknapper, der var uddannet til at tænke og regne med gammeldags toldsatter i 1797-lovens ånd. Og alt imedens ændrede toldvæsenets forretningsområde sig hurtigt fra opkrævning af told til administration af indirekte afgifter, der længe inden 1945 oversteg toldindtægterne i statsregnskabet. Tolderiet blev mere og mere »pen- og blækhusarbejde«, der påtog sig at skaffe statskassen ekstra indtægter ved sindrige afgifter på indenlandske produkter som mineralvand og radiolamper - mindre spændende end omgangen med velduf-

tende varer fra Orienten i lasten på fremmede skibe.

Denne omlægning af statens indtægter, hvoraf toldvæsenet kom til at bære en væsentlig del af forvaltningen, er en sag med perspektiver i dansk historie. Det stigende behov for statsindtægter var ikke alene forårsaget af akutte situationer, krig og krise, men af mere langsigtede virkninger fra 1800-årenes totale økonomiske liberalisme. Man troede, at den økonomiske frihed var en naturlig parallel til folkestyrets politiske frihed. Men politisk og økonomisk liberalisme er ikke brødre, snarere

modstandere. Økonomisk frihed medførte i løbet af 1800-tallet en social forvridning, så de rige blev rigere og de fattige, navnlig arbejderne, så fattige, at de truede med revolution. Fra århundredskiftet indså politikerne, at der måtte ske en omfordeling af goderne, som regulerede den sociale skævhed. Først en direkte indtægtsskat med en progressiv skala, siden en egentlig sociallovgivning, der stillede stadig større krav til statskassen. Verdenskrigens vareknaphed accentuerede de sociale problemer, sådan at der måtte indføres maksimalpriser og statssubventioner, som krævede nye statsindtægter.

Det var i den situation, at finansminister Edvard Brandes fik øje på de indirekte afgifter som midlet til at holde trit med indenrigsminister Ove Rodes stadig stigende udgiftskrav. Ændring af toldsatter under en krigstid er en dårlig idé, og forhøjelse af skatteprocenten en højst følsom politisk sag, som fælder mange finansministre. Afgifter på forskellige varer derimod lyder ikke alarmerende i vælgerens øren, men giver kolossale beløb i statskassen. At afgifter er mere udemokratiske end direkte, progressiv skat, bemærkede man ikke, og den største af dem alle, femdoblingen af brændevinsafgiften i 1917, kunne gennemføres under dydig henvisning til afholdsbevægelsen. Dermed forsvandt et hovedtema i dansk politisk historie, toldloven og kampen mellem protektionister og frihandelsfolk.

Hele denne omlægning fra told til afgift kom snigende under de vekslende krisetider, første verdenskrig, trediveernes depression og anden verdenskrig, altsammen under etiketten »midlertidig«, en etiket, som

dog blev mere og mere gullig og flosset med tiden. Det var ret utroligt, hvad toldvæsenet skulle administrere af umulige, uigennemtænkte afgiftspakker. Den værste, jeg har fundet i toldhistorien, er den pseudo-afgift, der blev lagt på korn i forbindelse med Kanslergadeforliget 1933. Da griseproduktionen måtte indskrænkes, så man nødigt billigt korn blive indført. Rigsdagen lagde derfor en afgift, ikke på kornet, men på de valutaattester, der skulle bruges for at betale kornimporten. Indtægten lagdes - udenom statsregnskabet - i en fond under Landbrugsministeriet, der brugte pengene til at opkøbe oksekød til fattige folk. Ikke mærkeligt, at den offentlige sektor og ikke mindst toldvæsenet måtte svulme op, når den fik mange af den slags opgaver. Og dog var personalevæksten ikke så stor, som man kunne have ventet: I 1911 omfattede toldetaten 1406 personer - de sidste 6 var kvinder og de 244 som nævnt rorsbetjente. I 1946 udgjorde etaten 2405 personer, nøjagtig 1000 flere, hvoraf langt den største del var kontorfolk, der skrev i store protokoller, nogle årtier senere på EDB-skærm.

Anders Monrad Møller har gjort en flot indsats med toldhistorien i almindelighed og dette bind i særdeleshed. Det rummer både den store statspolitiske udsigt og det indadvendte etats-kig foruden en masse gode portrætter af menneskelige væsener, der har tjent væsenet i generationer. For udseendets skyld har jeg særlig glædet mig over Monrad Møllers forgænger på Toldmuseet, F.L. Pape, på grund af hans flotte, en halv meter lange tveskæg, og for navnets skyld overtoldinspektør Tyge Josias Allesen de Fine Bunkeflod.

En laklampe

af Henry G. Petersen

Denne forseglingslampe eller -lygte, hvad den nu hedder, som jeg i dagens anledning gerne vil overlade til Toldmuseet, har jeg selv modtaget som gave fra den gamle toldforvalter Svane i Fåborg for ca. 30 år siden. Der knytter sig dog en lille, pikant historie til denne »gave«, som jeg gerne vil røbe nu.

Under rejsetjenesten var vi, Jul. Prik og jeg, nået til Fåborg, og da Jensen havde udvalgt nogle virksomheder på grundlag af eftersynsskemaerne, gik jeg på arkivet oppe på loftet for at finde det regnskabsmateriale frem, som vi skulle bruge ved kontrolarbejdet.

Og hvad ser jeg så her - på en hylde bagest i det gamle, støvede loftsrum: to for-

seglingslamper som denne, ubrugte og altså urørt, måske i 100 år. De gjorde indtryk på mig, og jeg tænkte, så det knagede, mens jeg stod der og undrede mig over, at noget sådant kunne forekomme. Det var jo fristende at tage dem til sig og lægge dem ned i bilen, men det kunne jeg alligevel ikke få mig selv til at gøre - ikke uden videre da.

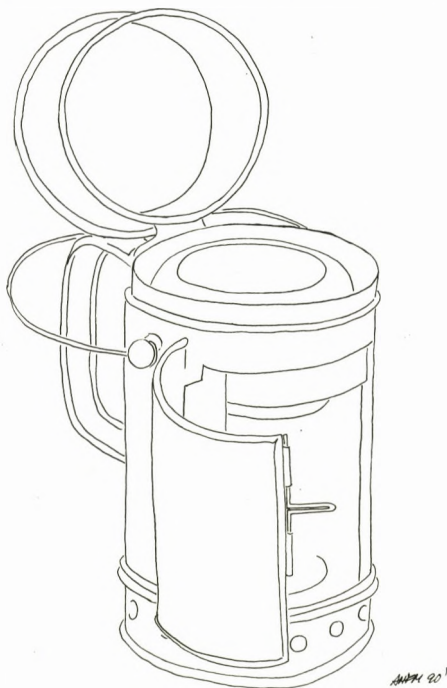
Som en slags kompromis skubbede jeg den ene af dem ind bag nogle gamle, indbundne Cirkulær-Samlinger, så kunne jeg tænke nærmere over det, og vi kom jo nok til Fåborg nogle gange endnu.

Det gjorde vi, og jeg glemte alt om lamperne. Men ved det sidste besøg, hvor vi havde gjort os færdige i Fåborg og stod og skulle tage afsked for at køre videre til Fredericia, kom Svane hen til mig og sagde: »Henry Petersen, gå lige med mig op på loftet, der er noget, jeg gerne vil vise Dem«. Jeg anede ikke, hvad han ville, men da vi kom der op, styrede han lige hen imod den nu ensomme forseglingslampe og udbød så: »Det var da mærkeligt, vi har da alle dage haft to forseglingslamper, og jeg ville så gerne have foræret Dem den ene«!

»Det var da ærgerligt«, udbød jeg, »der er da ikke nogen, der hugger sådan en, den må være her et sted«. Og så ledte jeg omhyggeligt efter den og fandt den til sidst - den havde bare forputtet sig bag nogle gamle bøger.

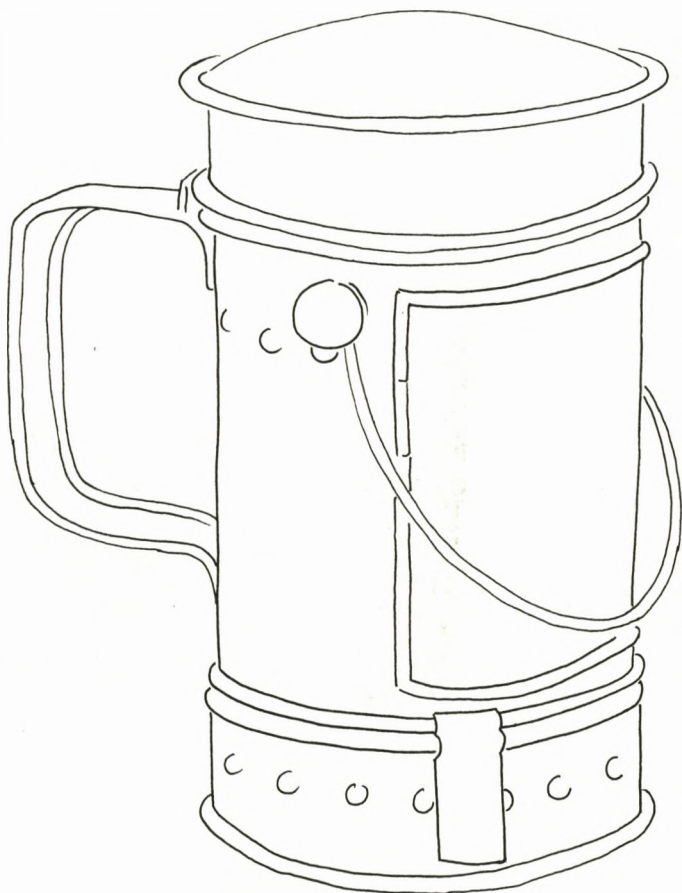
Og så fik jeg den, og glad var jeg - af flere grunde. Siden har den stået i »Tolderens Hus« i Reersø, som også er en slags museum. Min kone siger, at hun har pudset den ca. 120 gange, og det skal nok passe.

Nu er jeg glad for, at den er kommet på Toldmuseet, hvor den jo med rette hører hjemme.

Inde i bladet:

Holger Munchaus Petersen: Her er stedet - om skilte og skiltning	5
Anders Monrad Møller: Krigsstyr fra Holbæk. Et skattemandtal år 1710	35
Kristian Hvidt: Toldhistorien afsluttet	43
Henry G. Petersen: En laklampe	47

ANFHA901